

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE
CIVILTIESISKO ZINĀTŅU KATEDRA

NEATŅEMAMĀS DAĻAS TIESĪGO ATSTUMŠANA NO MANTOJUMA
BAKALURA DARBS

Autore: **Jekaterina Trofimova**

Studenta apliecības Nr.: **jt13021**

Darba vadītājs: Mg.iur. Kristīne Zīle

Rīga 2016

Anotācija

Bakalaura darbs ir veltīts neatņemamās daļas tiesīgo institūtam un to atstumšanai no mantojuma. Neapšaubāmi, līdz šim, Latvijas tiesību zinātnieki ir veltījuši uzmanību šim institūtam, vairākkārt izskatījuši ar to saistītos problēmjautājumus, piedāvājot iespējamus risinājumus, no kuriem daži tika arī ieviesti, modernizējot Civillikuma mantojuma tiesību daļu.

Darba mērķis ir izpētīt neatņemamās daļas tiesīgo atstumšanas institūtu, salīdzinot Latvijas un citu valstu tiesiskos regulējumus, un izvirzīt pilnveidošanas un uzlabošanas priekšlikumus Latvijas regulējumam.

Pētījuma rezultātā, izvērtējot konkrētas materiālo tiesību normas, tiek secināts, ka Civillikuma mantojuma tiesību daļā pastāv pretrunas, no kurām būtu vēlams izvairīties, lai panāktu vienotību tiesību normu piemērošanā atbilstoši aforismam „Par likumiem visiem ir jābūt vienādi izpratnei”.

Atslēgvārdi: atstumšana, neatņemamā daļa, testators, mantinieks.

Anotation

The work is dedicated to the institute of a preferential share and person's exclusion from a preferential share of inheritance. This institute has already been widely studied by Latvian scientists of law, main problems were looked over, as a result some of them were solved by changing the Civil law in the part of inheritance.

The aim of this work is to explore the institute of exclusion from a preferential share of inheritance comparing the Latvian regulation with that of another countries, to suggest some improvemets for the Latvian regulation.

As a result of the research analysing concrete norms of substantive law, it is possible to conclude that in the Latvian civil law in the part of inheritance there are some contradictions and it would be desirable to get rid of them so that to gain unity in using certain norms of law accordingly to the expression „For the law everybody should have an equal understanding”.

Keywords: exclusion of inheritance, preferential share, testator, heir.

Satura rādītājs

Satura rādītājs.....	4
Ievads.....	5
1. NEATŅEMAMĀS DAĻAS TIESĪGĀ JĒDZIENS.....	7
1.2. Neatņemamās daļas tiesīgā institūta attīstība.....	8
1.3. Neatņemamā daļa ārvalstu praksē.....	14
2. VISPĀRĒJIE ATSTUMŠANAS PAMATI.....	19
2.1. Lejupējo atstumšana no mantojuma.....	25
3. SPECIĀLIE ATSTUMŠANAS PAMATI.....	35
3.1. Augšupējo atstumšanas pamats.....	35
3.2. Laulāto atstumšanas pamati.....	39
Kopsavilkums.....	42
Izmantotā literatūra un avoti.....	44

Ievads

Bakalaura darba temats ir „Neatņemamās daļas tiesīgo atstumšana no mantojuma”. Ikviens no mums kādreiz dzīvē saskarsies vai jau ir saskāries ar jautājumiem, kas saistīti ar mantojuma tiesībām, taču ne visiem nāksies lemt jautājumu par likumiskā mantinieka atstumšanu no mantojuma. Tomēr dzīvē var notikt dažādi notikumi un kādreiz var būt nepieciešams lasīt Civillikumu nolūkā noskaidrot, kādiem nosacījumiem ir jābūt izpildītiem, lai konkrēta persona nedabūtu to, kas viņai pienākas pēc likuma. 2014. gada 1. jūlijā Civillikuma modernizācijas ietvaros tika veikti grozījumi Mantojumu tiesību daļā, un būtiskākie grozījumi skar tieši testamentāro mantošanu, tajā skaitā neatņemamās daļas tiesīgo institūtu, proti, jēdzienu, kā arī neatņemamās daļas būtību un raksturu. Tomēr ir jāatzīmē, ka līdz ar jaunu grozījumu ieviešanu likumā parādījas zināmās pretrunas, kuras var radīt maldinošu priekšstatu par neatņemamās daļas tiesīgo institūtu kā tādu, un tādēļ radās vairāki jauni jautājumi, kurus nepieciešams risināt.

Darba mērķis ir izpētīt citās valstīs un Latvijā pastāvošo tiesisko regulējumu attiecībā uz neatņemamās daļas tiesīgo atstumšanu no mantojuma, izvērtēt jautājumus no teorijas viedokļa, kā arī aplūkot praksi un izvirzīt pilnveidošanas un uzlabošanas priekšlikumus Latvijas regulējumam. Lai sasniegtu šo mērķi, pētījumā ir izvirzīti vairāki uzdevumi. Ir nepieciešams izpētīt šī institūta vēsturisko attīstību, atklāt atstumšanas institūta teorētiskos pamatus. Analizējot Latvijas un ārvalstu literatūru, tiek pētīta neatņemamās daļas tiesīgo atstumšanas institūta būtība un tā vieta mūsdienu mantošanas tiesībās, kā arī faktori, kas ietekmē šī institūta attīstību.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, darbā tiek izmantotas šādas zinātniskās pētniecības metodes: vēsturiskā metode, analītiskā metode, teleoloģiskā metode.

Analītiskā pētnieciskā metode ir izmantota, lai pētītu Latvijas, Vācijas, Krievijas un Šveices tiesību avotus.

Vēsturiskā metode ir izmantota, lai ar tās palīdzību noskaidrotu, kā noteiktā laika posma ir attīstījies mantinieku atstumšanas institūts un kādi vēsturiskie apstākļi ir ietekmējuši tā izmaiņas.

Teleoloģiskā metode ir izmantota, lai konstatētu, vai pastāv aizklāti likuma robi un lai piedāvātu priekšlikumus to aizpildīšanai.

Bakalaura darbs satāv no ievada, trīs nodaļām, kopsavilkuma un izmantoto informācijas avotu saraksta.

Bakalaura darbā veiktā analīze tiek pamatota uz dažādu valstu tiesību avotiem, tajā skaitā Latvijas un ārvalstu likumiem, starptautiskajiem regulējumiem, Latvijas un ārvalstu zinātnieku darbiem, publikācijām un internetā pieejamajiem materiāliem.

1. Neatņemamās daļas tiesīgā jēdziens

Mantojums nav nekas cits kā visu mantu kopība, kuras ir iespējams tālāk nodot un kas mirušam piederējušas nāves laikā. Ja cilvēki atteiktos no mantojuma, tad līdz ar to ne tikai tiktu mazināta, bet arī iznīcināta īpašuma ideja un arī īpašuma nozīme sabiedriskā dzīvē.¹

Daudzi cilvēki ir dzirdējuši, piemēram: „Šo zemes gabalu Pēteris ir mantojis no sava vectēva,” vai „Ausma ir novēlējusi šo dzīvokli kā legātu kaimiņienei, jo viņas bija tuvas viena otrai”. Sacītais liek domāt nevis par tagadējiem īpašniekiem, bet gan par šo mantu bijušajiem īpašniekiem. Cilvēks dzīvo tikai vienu mūžu, bet viņa dzīves laikā iegūtais un radītais pēc viņa nāves kā augļi pāriet no paaudzes uz paaudzi.

Mantojuma pāreju regulē mantojuma tiesības, un tās pastāv ilgi – jau no dabisko tiesību laikiem.

Agrāk tika uzskatīts, ka mantojums ir tikai iestāšanās to tiesību kopumā, kas piederējušas mirušajam. Romiešu tiesībās tika uzskatīts, ka ar sakārto bagātību nodošanu nākamajām paaudzēm romiešu vergu īpašnieki saglabāja savu šķiru.² Nedrīkstēja pieļaut, ka dzimtas īpašums aiziet ārpus tās uz svešu cilts.

Mantojuma tiesību normas ir piešķirušas cilvēkam iespēju izvēlēties, kam pēc savas aiziešanas mūžībā atstāt savu mantu. Dažiem cilvēkiem nav iebildumu pret to, ka novēlētu vai atstātu mantu saņemt tie ģimenes locekļi, kas pēc radniecības pakāpes ir bijuši vistuvāk mantojuma atstājējam, un manto to tādā kārtā, kā nosaka likums. Savukārt citi cilvēki vēlas izteikt savu gribu konkrētā virzienā un paši grib noteikt ko, kam un kādā apmērā atstāt mantojumu. Tādēļ viņi izvēlas taisīt testamentu. Tomēr dažreiz testamenta taisīšanas laikā tiek aizskartas noteiktu personu tiesības, tādēļ likumdevēji visos laikos ir centušies aizkavēt testamentāro rīkojumu pilnīgu brīvību, ierobežojot to un paredzot noteiktus pienākumus pret noteiktām tuvinieku kategorijām.³ Tāda tuvinieku kategorija šodien tiek saukta par neatņemamās daļas tiesīgajiem, taču vēl nesen tā tika dēvēta par neatraidāmiem mantiniekiem.

Šodien, pārlūkojot Civillikuma (turpmāk, CL) normas, var secināt, ka mantojuma atstājeja pēdējas gribas izteikšana testamenta formā ir samērā brīva attiecībā uz mantinieku iecelšanu. Šis princips nāk no romiešu tiesībām, kurās dominēja testēšanas brīvība (personības autonomija). Savu mantu pirms aiziešanas mūžībā var novēlēt jebkurai fiziskai vai juridiskai personai – savas dzīves laikā iegūto var atstāt tam, kam vēlas. Tomēr pastāv arī ierobežojums attiecībā uz testamentāro mantošanu, kas zināmā mērā aizsargā tos ģimenes locekļus, kas pēc

¹ Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 223. lpp.

² Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 173. lpp.

³ Krūmiņa I. Vai neatraidāmais mantinieks ir mantinieks. Jurista Vārds 2008. 1. aprīlis, Nr. 13, 1.-7.lpp.

testatora aiziešanas viņa vainas dēļ varētu ciest trūkumu, proti, atstāt noteiktu daļu no mantojuma tiem, kam tā pēc likuma pienākas.

Šajā nodaļā darba autore plašāk izskatīs jēdzienu „neatņemamās daļas tiesīgais” un, lai sasniegtu šo mērķi, tiks sniegts ieskats arī vēsturē nolūkā noskaidrot, kā ir izveidojies un attīstījies neatņemamās daļas tiesīgā institūts.

1.1. Neatņemamās daļas tiesīgā institūta attīstība

Agrāk vissvarīgākais bija ģimene un cilts. Individuāla griba nevarēja tikt izpausta brīvi pēc sava ieskata, jo bija stingri noteikts, kurš būs mantinieks – ģimenes nākamais galva jeb ģimenes galvas personas turpinātājs. Senie ģermāņi uzskatīja, ka mantinieku var noteikt tikai Dievs, nevis cilvēks.⁴ Tomēr cilvēki negribēja paļauties tikai uz Dieva palīdzību un paši uzsāka paust savu gribu, tēvam pirms aiziešanas mūžībā sadalot mantu starp bērniem. Bez tam par testamenta priekštecī jāuzskata arī nākamā mantinieka adoptēšana, jo tā formāli netika pārķapta mantošana pēc likuma un tādā veidā mantojuma atstājējam dzīvam esot pastāvēja iespēja pašam izvēlēties savu nākamo mantinieku.⁵

Tātad, pakāpeniski attīstoties mantojumu tiesībām, kļuva ierasts, ka visa manta, kas paliek pēc mantojuma atstājēja aiziešanas, paliek/pienākas viņa tuvākajiem ģimenes locekļiem. Vēsturiski vissenākā ir mantošana uz likuma pamata – tas ir novērojams pie visām senajām tautām. Tomēr ir nepieciešams pieminēt, ka romiešu tiesībās mantošana bija iespējama ar diviem pamatiem: a) uz testamenta pamata (*ex testamento*), kad nomirušais, vēl dzīvs būdams, savas nāves gadījumā atstāja vienpusīgu savas pēdējas gribas izteikuma aktu, kurā bija iecelts mantinieks; b) uz likuma pamata (*ab intestato*), kad mirušais kā pēdējās gribas izteikumu nebija atstājis neko vai kad atstātais testaments tika atzīts par spēkā neesošu.⁶ Testamentārā mantošana attīstījās ļoti strauji un testēšanas brīvība sāka konkurēt ar likumisko mantošanu. Testēšanas brīvība nozīmēja, ka ar konkrētu testamentu par mantinieku varēja iecelt jebkuru svešu personu, kas nebija ģimenes piederīgais un nebija ieguldījusi neko nedz mantas iegūšanā, nedz arī tas pavairošanā un kurai nebija nekādas saiknes ar mirušo pēc radniecības līnijas. Šajā gadījumā likumiskie mantinieki nesaņēma neko un bieži bija neapmierināti, jo testators bija atstājis savus radniekus trūcumā.

Pilnīgas un neierobežotas rīcības brīvības piešķiršana novēlēt testamentā savu mantu par labu svešām personām un par ļaunu saviem tuvākajiem radniekiem nesaskan ar dabisko

⁴ Turpat.

⁵ Turpat.

⁶ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 176. lpp.

tuvumu, kādam būtu jābūt starp ģimenes locekļiem un kas uzliek vecākiem par pienākumu rūpēties par savu bērnu, bet bērniem – par savu nespēcīgo un trūcīgo vecāku uzturēšanu.⁷

Šajā situācijā saduras divi viens ar otro nesavienojami principi, kurus bija nepieciešams risināt, pirmkārt, lai aizsargātu mantojuma atstājēja vistuvākos ģimenes locekļus, un otrkārt, lai nokārtotu jautājumu tā, lai tiktu respektēts mirušā pēdējās gribas izpaudums.

Tāpēc tika paredzēts, ka mantojuma atstājējam, taisot testamentu, savus tiešos mantiniekus (*sui heredes*) vajadzēja vai nu iecelt, vai arī atstumt. Attiecībā uz atstumšanu, kad tā ir minēta testamentā, jo īpaši atstumjot vīriešu dzimuma pārstāvi, testatoram bija jāpiemin konkrēts šī cilvēka vārds, bet, atstumjot sievieti, pietika tikai viņu pieminēt starp citiem. Ja šīs formalitātes netika izpildītas un ja testators nebija viņus pieminējis savas pēdējās gribas aktā, tika uzskatīts, ka ir notikusi tuvo radnieku apiešana un testaments ir nederīgs vai nu pilnīgi, vai daļēji, un mantošana notika pēc likuma.⁸ Tā izpaužas formālā mantinieku aizsardzība.

Ar mantojumu neapmierinātie tuvākas pakāpes mantinieki varēja vērsties tiesā (pastāvēja tā sauktā centumvīru tiesa, kura pārzināja mantojuma lietas) ar *querela inofficiosi testamenti*, t.i. sūdzību par to, ka testaments pārkāpj tikumīgos pienākumus,⁹ un tiesa atzina, ka testamenti, kuros netika minēti vai bija atstumti vistuvākie mantinieki, tika taisīti mantojuma atstājējam, zaudējot prātu, un attiecīgi zaudēja spēku. Pēc tam tiesa apmierināja apieto tuvinieku puses prasības par mantojumu (*petitio hereditatis*) tā, it kā mantinieku, kas bija minēti testamentā, vispār nav bijis.

Vēlāk paradījās ideja par mantojuma atstājēja apieto tuvinieku vismaz daļēju nodrošināšanu, ierobežojot testēšanas brīvību, lai pēc mantojuma atstājēja aiziešanas mūžībā atraisītu un viņas bērni nedzīvotu trūkumā, un šiem tuviem radniekiem kā neatraidāmiem mantiniekiem piešķīra mantojuma obligāto daļu (*portio debita*)¹⁰, kas vienmēr bija jāatstāj tuvākajiem radniekiem kā neatņemamās daļas tiesīgajiem. Tādējādi formālā radnieku aizsardzības sistēma tika aizstāta ar salīdzinoši efektīvāku materiālo radnieku aizsardzību. Tāpat tika prasīts, lai testators norādītu atstumšanas iemeslu. Pakāpeniski romiešu civiltiesībās tika integrēts neatraidāmā mantinieka (neatņemamās daļas tiesīgo, autores piebilde) institūts kā morāles normu respektēšanas garants un līdzeklis, par pamatu tā izveidei izmantojot tieši ģimenes tiesību principus.¹¹

⁷ Damane L., Zīle K. Mantojuma tiesību problēmjaudājumu aktualizācija. Jurista Vārds 2009. 13. janvāris, Nr. 2 (245), 3.-11.lpp.

⁸ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 184. lpp.

⁹ Новицкий И.Б. Римское право. Москва: ТЕИС, 2002, с.291.

¹⁰ Genes Z. Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 127.lpp.

¹¹ Damane L., Zīle K. Mantojuma tiesību problēmjaudājumu aktualizācija. Jurista Vārds 2009. 13. janvāris, Nr. 2 (245), 3.-11.lpp.

Tāpēc turpmāk tika mainīts to cilvēku loks, kas varēja pieprasīt izdalīt viņu neatņemamo daļu no mantojuma, kā arī kārtība kā tas notika. Pirmkārt, personu lokā, kurām bija tiesības uz obligāto daļu, sāka iekļaut lejupeņos un augšupeņos mantojuma atstājēja radniekus, ka arī viņa brāļus un māsas. Otrkārt, tika noteikts obligātās daļas apmērs – sākumā obligātās daļas apmēru noteica tiesa pēc sava ieskata, taču vēlāk tika paredzētas dažāda lieluma daļas no tās likumiskā mantinieka daļas apmēra, ko viņš būtu saņēmis, ja nebūtu testamentā nebūtu norādīts cits mantinieks. Justiniāna laikā šāda obligātā daļa tika noteikta: ja ir četri neatraidāmie mantinieki vai mazāk – 1/3; bet, ja to ir pieci vai vairāk – puse no tās daļas, kādu viņi mantotu pēc likuma. Līdz ar to tiks nodibināta radnieku materiāla aizsardzība pret iespējamu cietsirdīgā testatora patvaļu.¹² Gadījumā, ja testators nebija noteicis *portio debita*, apietais mantinieks bija tiesīgs prasīt savu likumisku daļu pilnā apmērā.¹³ Tomēr šāda satura prasība tika zaudēta līdz ar obligātās daļas tiesīgā mantinieka nāvi, kā arī bija noteikts konkrēts termiņš, kurā viņš varēja izteikt savu vēlmi pieņemt daļu, kas viņam pienākas – no sākuma tam bija jānotiek divu gadu laikā, bet pēc tam termiņš tika palielināts līdz pieciem gadiem.

Ar ediktu (no latīņu *edictum* – pavēle, paziņojums) izdošanu Justiniāns noteica, ka tiesības uz obligāto daļu pienākas tikai lejupeņiem un augšupeņiem mantojuma atstājēja radniekiem – viņi obligāti bija jāieceļ par mantiniekiem. Ar laiku personu loks krietni palielinājās, proti, tiesības tika piešķirtas emancipētiem bērniem un īstajiem brāļiem un māsām taču tikai ar nosacījumu, ka viņi netika uzskaitīti par *persona turpis* – diskreditētu personu.¹⁴

Nākamajā ediktā Justiniāns noteica, ka apietais mantinieks varēja prasīt savu obligāto daļu tikai tad, ja viņš bija atstumts no mantojuma pavisam. Ja daļa no mantojuma, ko viņš saņēma bija mazāka par *portio debita*, mantinieks varēja prasīt tikai savas daļas palielināšanu, bet testamenta atcelšanu viņš nevarēja pieprasīt.¹⁵ Turklāt *exhereditio* (latīņ. – atstumšanu no mantojuma un *portio debita* atņemšanu varēja veikt, ja pastāvēja būtiski iemesli, kas bija stingri noteikti kodeksā, proti, noziedzīgi nodarījumi pret testatoru vai citas darbības, kas pasliktina viņa stāvokli, bezrūpīga un izšķērdīga dzīve, meitas, kas jaunāka par 25 gadiem, iestāšanās laulībā pret vecāku gribu un citas darbības.¹⁶ Ja *portio debita* netika atstāta pamatota iemesla dēļ, testaments palika likumiskajā spēkā. Iemesla pamatošību noteica pēc tiesas ieskata.

¹² Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 185. lpp.

¹³ Хаминаева Ю.А. Наследственное право. Конспект лекций. Москва: Высшее образование, 2008, с.24.

¹⁴ Новицкий И.Б. Римское право. Москва: ТЕИС, 2002, с.292.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid. с.291.

Neapejamo mantinieku institūts pastāv jau sen, un šis termins ir ieviests vairāku valstu likumos – tas var atšķirties ar formulējumu, un neatņemamās daļas lielumu. Šis institūts ir sīki reglamentēts, piemēram, Francijas *Code civil* un vācu BGB.¹⁷

Latvijas civilt kodeksa 558. pantā bija noteikts neatraidāmo mantinieku izsmelošs uzskaitījums un obligātās daļas apmērs. Mantojuma atstājēja nepilngadīgie vai darba nespējīgie bērni (t.sk. adoptētie), kā arī darba nespējīgais laulātais, vecāki (adoptētāji) un mirušā apgādājamie mantoja neatkarīgi no testamenta satura ne mazāk kā divas trešdaļas no tās daļas, kāda tiem katram pienāktos – tā bija obligātā daļa.¹⁸ Kad tika noteikts obligātās daļas apmērs, bija jāskaita tās mantojamā mantas vērtība, kas tolaik sastāvēja no dzīvokļa iekārtas un mājturības priekšmetiem.

Pētot vēsturiskos avotus, var novērot uzskatāmu analogiju ar mūsdienu mantošanas kārtību, proti: personai, kurai ir tiesības uz tās obligāto daļu, ir jāpauž sava griba noteikta termiņa ietvaros, lai paspētu pieņemt mantojumu; obligātajai daļai ir noteikts konkrēts apmērs no visa mantojuma; personu loks, kam ir tiesības uz obligāto mantošanu; mantinieka atstāšana bez viņa obligātas daļas noteiktu iemeslu dēļ. Taču laika gaitā mainās cilvēku uzskati un ieradumi. Pirms ilga laika ticībai bija daudz lielāka nozīme nekā tagad, līdz ar to noteiktos gadījumos pēc konkrētiem notikumiem iestājās tādas sekas, kādas šodien būtu grūti pieņemt un saprast.

Romiešu tiesību ietvaros uzsāka respektēt starp starp ģimenes locekļiem esošo dabisko tuvumu, kas uzliek vecākiem pienākumu rūpēties par savu bērnu, bet bērniem – uzturēt savus nespēcīgos un trūcīgos vecākus. Vissvarīgākais bija nodrošināt bērnus, kas paliek pēc mantojuma atsājēja, nevis nākamo paaudzi – mazbērnus. Justiniāna likumdošanā, kad jau bija sairusi patriarhālā ģimene, Imperatora likums asinsradiniekiem noteica četras mantinieku grupas bez dzimuma izšķirības pēc linijām un pakāpju tuvuma. Pirmajā grupā mantot aicināja lejupējos mantiniekus – dēlus un maitas, mazdēlus un mazmeitas utt. – pēc pakāpju tuvuma.¹⁹ Līdz ar to ir skaidri redzams, ka gan dabiskajās tiesībās, gan romiešu tiesībās galvenais mērķis bija nodrošināt vistuvākos, nevis vispar atstāt mantojumu radinieku lokam ka tādām.²⁰

Ieskatoties vēsturē, var secināt, ka neatraidamā mantinieka institūts tika izveidots jau sen un ka laika gaitā jēdziena formulējums tika mainīts vairākkārt, taču tā būtība, kas saglabājusies vēl no seno romiešu laikiem, tā arī ir palikusi nemainīta.

¹⁷ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 127.lpp.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Damane L., Zīle K. Mantojuma tiesību problēmjaudājumu aktualizācija. Jurista Vārds 2009. 13. janvāris, Nr. 2 (245), 3.-11.lpp.

²⁰ Turpat.

Tātad – kas ir šis neatņemamās daļas tiesīgais? Pēc neliela ieskata vēsturē var secināt, ka tā ir persona, kas pēc asins un pēc radniecības līnijas ir vistuvākā mantojuma atstājējam (tajā skaitā laulātais) un kurai pienākas konkrēta daļa no mantojuma masas, kas paliek, mantojuma atstājējam aizejot mūžībā, bet kuru noteiktos gadījumos var atstumt, ja tās attieksme pret testatoru ir bijusi necienīga.

Darba autore vēlētos vērst uzmanību uz neatņemamās daļas tiesīgā jēdzienu pēc būtības. Vairākas reizes tika minēti jēdzieni „obligātorsikā mantošana”, „neapejamais mantinieks”, „neatraidāmais mantinieks”, „neatņemamās daļas tiesīgais”. Lai varētu turpināt veikt pētījumu, pēc autores domām ir svarīgi atrast precīzu definīciju, lai turpmāk nerastos jautājumi par jēdziena formulējumu.

CL 423. pants nosaka, ka neatņemamās daļas tiesīgie ir laulātais un lejupējie, bet, ja nav lejupējo, kas pārdzīvojuši mantojuma atstājēju, tad laulātais un tuvākās pakāpes augšupējie. Tas ir ļoti lakonisks formulējums, tomēr tieši šis jēdziena formulējums ir nostiprināts CL, sākot no 2014. gada 1. jūlija. Pirms tam neatņemamās daļas tiesīgā jēdziens tika saukts par neatraidāmo mantinieku. 2012. gada oktobra sākumā Saeimā tika iesniegts likumprojekts „Grozījumi Civillikumā”, ko izstrādāja Tieslietu ministrija un kurā teikts, ka termins „neatraidāmais mantinieks” nav atbilstošs tiesību normās ietvertajai institūta būtībai. Likumprojektā tika minēts, ka „neatraidāmais mantinieks” un „neatņemamā daļa” ir pretrunā viens ar otru, jo neatraidāmais mantinieks neatbild par mantojuma atstājēja parādiem un saistībām, viņa daļu aprēķina tikai no mantojuma atstājēja skaidras (aktīvas) mantas, proti, atskaitot visus parādus no mantojuma masas, savukārt termins „neatņemamā daļa” ir pilnīgi atbilstošs materiālajai šī institūta izpratnei, kas arī ietverta CL 422.-426. pantā. Termins „neatraidāmais mantinieks” norāda uz formālo izpratni, jo pats vārds „mantinieks” nozīmē personas tiesību iestāties mirušā mantisko attiecību kopībā.²¹

Tātad atbilstoši tā laika CL ietvertā jēdziena formulējumam neatraidāmais mantinieks (neatņemamās daļas tiesīgais) tika uzskatīts tieši par mantinieku, proti, pat ja viņš ar testamentu tika atstumts no mantojuma, viņš varēja prasīt savu daļu no mantojuma. Tomēr, ja viņš ir atstums, tad, viņš vairs nav mantinieks. Ieskatoties CL ietvertajā definējumā, skaidri var redzēt, ka tāda persona tomēr tiek uzskatīta par mantinieku. Tas gan ir maldinoši, līdz ar to aktuāls kļuva jautājums – vai neatņemamās daļas tiesīgais kļūst par līdzmantinieku testamentārajam mantiniekam uz noteiktu mantojuma daļu (un patiešām *mantos* noteiktu daļu kopā ar testamentāro mantinieku), vai tomēr viņš iegūst tikai prasījuma tiesības uz daļas

²¹ Grozījumi Civillikumā - LP teksts. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/6B344BFA6FFFD050C2257A92002B83D1?OpenDocument> [aplūkots 2016. gada 14. novembrī].

izdošanu naudas izteiksmē (vai konkrētu mantu) no tās mantas, ko viņš būtu nomantojis pēc likuma?

Darba autore ieviesīs nelielu atkāpi, lai apspriestu šo jautājumu, atkal pievēršoties situācijai Latvijas teritorijā. 19. gadsimta vidū vietējo Civillikumu kopumā (turpmāk, VCK) bija īpaši liela mantojuma tiesību normu daudzveidība – atšķirīgas bija pilsētas un zemnieku mantošanas tiesības, tāpat arī katram novadam bija savas mantojuma tiesības.²² Tolaik pastāvēja Kurzemes un Vidzemes pilsētu un zemes tiesības, Piltenes tiesības, Kurzemes zemnieku likumi, Latgales civillikumi un zemnieku ieradumu tiesības.²³ Kurzemes teritorijā bija spēkā vācu jurista Fr. Georga fon Bunges 1864.gadā sastādītā t.s. VCK 3.daļa, tad Latgalē tika piemērots bijušais Krievijas Civillikums – lik. kr. 10. sējums. Pēc tam 1864. gadā VCK tika noteikts, ka īstajiem mantiniekiem jāatstāj neatņemamās daļas vai arī noteikti viņus vajadzēja atstāt testamentā. Tā izpaužas materiālā mantinieka aizsardzība – likums arī noteica, cik lielu daļu vajadzēja atstāt neatraidāmam mantiniekam. Tā tika secināts arī vienā no Latvijas Senāta spriedumiem, kurā norādīts, ka neapejamiem mantiniekiem piekrist tikai prasījums par pienākuma daļu kā ekonomisku vērtības labumu²⁴, ko viņš var pieprasīt no testamentārā mantinieka.

Savukārt Vidzemes zemnieku likumos bija noteikts, ka nepietiek tikai ar to, ka testators atstāj zināmu naudas summu neapejamām mantiniekam – bija svarīgi viņam atstāt neaizskaramu mantojuma daļu.²⁵ Latvijas Senāta 1923. gada 26. oktobra/22. novembra spriedumā Nr. 60 tika norādīts, ka testators var apmierināt neapejamus mantiniekus, tikai ieceļot tos par mantiniekiem vismaz līdz noteiktās pienākuma daļas apmēram, atstājot viņiem vai nu attiecīgu mantojuma kvotatīvu daļu, vai arī ieceļot neapejamo mantinieku par mantinieku kopā ar citiem. Senāts norādīja, ka nepietiek tikai ar skaidras naudas atstāšanu, pat ja tā pēc sava apmēra sasniedz konkrētas mantojuma daļas vērtību, ko būtu ieguvis neatņemamās daļas tiesīgais. Obligāti neaizskarta jāatstāj attiecīga mantojuma daļa.²⁶ Neapejamus mantiniekus obligāti vajadzēja iecelt par mantiniekiem vismaz neatņemamās daļas apmērā – tos nedrīkstēja apmierināt tikai ar naudu.

Ir acīmredzama atšķirība starp tā laika likumu normu būtību. Viena no tām vairāk tika vērsta uz formālo mantinieku aizsardzību, otra – uz materiālo aizsardzību. Līdz ar to paradījās duāla izpratne attiecībā uz neapejama mantinieka institūtu. Pirms CL pieņemšanas un

²² Zīle K. Neatņemamās daļas tiesīgā jēdziens, tiesību un pienākumu saturs Civillikumā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2014, 622.-630.

²³ Damane L., Zīle K. Mantojuma tiesību problēmjautājumu aktualizācija. Jurista Vārds 2009. 13. janvāris, Nr. 2 (245), 3.-11.lpp.

²⁴ Krūmiņa I. Vai neatraidāmais mantinieks ir mantinieks. Jurista Vārds 2008. 1. aprīlis, Nr. 13, 1.-7.lpp.

²⁵ Turpat.

²⁶ Turpat.

ieviešanas Latvijā savā starpā konkurēja divi viedokļi, proti, ka neatraidāmais mantinieks tomēr ir mantinieks vispārējā šī jēdziena izpratnē, kā arī viedoklis, ka tādas personas vispār nav mantot spējīgas, bet gan tikai personas, kas iegūst tikai prasījuma tiesības uz viņu neatņemamo daļu.

„Neatraidāmie mantinieki” nav mantinieki, jo saņem nevis mantojumu, bet gan neatņemamo daļu, kas saskaņā ar CL 425. pantu ir ekonomiski novērtējama daļa no mantojuma un aprēķināta naudas vērtībā, nevis tiek piešķirta personai kā mantojums.²⁷ Neatraidāmais mantinieks ir tiesīgs prasīt nevis noteiktu mantojuma daļu kā tādu, bet tikai sev pienākošās daļas vērtību (CL 425. panta pirmā daļa). Ieskatoties CL 422. pantā, var redzēt, ka tajā nav ietverts nosacījums, ka mantojuma atstājējam būtu noteikts pienākums iecelt neatraidāmos mantiniekus par testamentāriem mantiniekiem. Skatoties šo pantu kopsakarībā ar CL 788. pantu, var secināt, ka neatņemamās daļas tiesīgām pēc likuma ir piešķirta prasījuma tiesība uz viņa neatņemamo daļu saistībā ar to, ka viņam nav novēlēts nekas vai arī novēlēts mazāk, nekā būtu vajadzējis.

No visa iepriekš minētā var secināt, ka termins „neatraidāmais mantinieks” nav bijis veiksmīgs un izraisīja vairākus strīdus juristu vidū, galvenokārt tādēļ, ka definējumā bija ietverts vārds „mantinieks”, kas uzreiz lika domāt, ka persona ir spējīga mantot. Savukārt no 2014. gada 1. jūlija ieviestais jaunais jēdziens „neatņemamās daļas tiesīgais” skaidri nosaka, ka personai piemīt prasījuma tiesības uz konkrēto daļu no mantojuma, kurai ir jābūt ekonomiski novērtējamai.

1.2. Neatņemamā daļa ārvalstu praksē

Šajā sadaļā darba autore pievērsīsies citu valstu likumiem.

Saskaņā ar Krievijas Federācijas Civillkodeksa (turpmāk CK) 1149. pantu tiesības uz obligāto daļu no mantojuma (ja ir sastādīts testaments) pienākas nepilngadīgajiem vai darbnespējīgiem mantojuma atstājēja bērniem, viņa darbnespējīgam laulātajam un vecākiem, kā arī personām, kas atradās viņa apgādībā – tie manto neatkarīgi no testamenta satura un ne mazāk kā pusi no daļas, ko viņi būtu ieguvuši, mantojot pēc likuma. Tiesības uz obligāto daļu no mantojuma tiek apstiprinātas un izdalītas no tās mantojuma daļas, kas palikusi nenovēlēta. Ja tā ir pārāk maza, mantinieki var prasīt savas daļas papildināšanu, pat ja tā rezultātā tiks samazināta testamentāro mantinieku novēlētā mantotā daļa. Ja testaments nav sastādīts, mantošana notiek pēc likuma – jāskatās, pie kuras šķiras pieder persona.

²⁷ Zīle K. Neatņemamās daļas tiesīgā jēdziens, tiesību un pienākumu saturs Civillikumā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2014, 622.-630.

Apskatot pantus, kas regulē obligātorisko mantošanu Krievijas Federācijā, ir novērojama neapšaubāma atšķirība starp Latvijas CL normām, kas regulē neatņemamās daļas tiesīgo institūtu, un Krievijas Federācijas CK ietvertajām. Pirmkārt, pie pirmās šķiras Krievijas Federācijā tiek pieskaitīti ne tikai mantojuma atstājēja lejupējie, bet arī laulātais un vecāki.²⁸ Otrkārt, zināmas pretrunas izraisa jautājums par testamentāro mantošanu, proti, to personu loks, kas ir tiesīgi pretendēt uz daļu, kas viņiem obligāti pienākas pēc likuma. Kā jau tika norādīts, ja testamentā tas atsevišķi nav atrunāts, prasīt savu obligāto daļu var nepilngadīgais vai darbnespējīgais bērns (ja viņa intereses pārstāv likuma kārtā pilnvarota persona), arī laulātais un vecāki, ja viņi ir iekļaujami darbnespējīgu cilvēku kategorijai, kā arī personas, kas atradās mantojuma atstājēja apgādībā noteiktu laika periodu (un viņiem arī jābūt darbnespējīgiem), un nav svarīgi, vai viņi ir radnieciski saistīti, vai dzīvoja kopā, vai arī nē.

Autore modelēs konkrētu situāciju. Laulātais pāris dzīvo kopā, taču kādu dienu vīrietis aiziet mūžībā, atstājot testamentu, kurā ir norādīts, ka visu īpašumu viņš novēl savam armijas draugam. Aprakstamajā situācijā ir acīmredzams, ka ar tādu testamentu tiek pārkāptas darbnespējīgas laulātās intereses, un līdz ar to likums ir viņas pusē, lai aizsargātu viņas intereses, un nosauc laulāto par obligātās daļas tiesīgo, kas iegūs daļu no mantojuma, neskatoties uz to, ka testamentā ir noteikts, ka viss tiek novēlēts mirušā armijas draugam. Atbilstoši Krievijas Federācijas CK normām (tāpat kā Latvijas CL) laulātajai pienākas 1/2 daļa no tā, ko viņa būtu ieguvusi, ja nebūtu testamentā un ja mantojuma dalīšana notiktu pēc likuma. Taču, kas notiktu, ja mantojuma atstājējam bez viņu pārdzīvojušās laulātās būtu arī pilngadīgs darbaspējīgs dēls? Šajā gadījumā, ja nebūtu testamentā, vienādās daļās mantotu laulātā un dēls. Tomēr, tā kā testaments tika sastādīts, pārdzīvojušī laulātā ir tiesīga saņemt savu daļu, tas ir, pusi no 50% līdz 25% no mantas, bet palikušie 75% pienākas draugam no armijas. Mirušā dēls mantojuma sadalē netiek ņemts vērā vispār, jo viņš neietilpst obligāto mantinieku lokā un nav minēts testamentā.

Pēc Latvijas CL normām nebūtu pieļaujama situācija, kurā dēls kā pirmās šķiras mantinieks nemantotu no sava tēva, ja vien testators viņu savā testamentā īpaši neatstumtu no mantojuma.

Darba autore veiks nelielu atkāpi, pievēršoties Latvijas tiesiskajam regulējumam. Līdz 1992. gada 1. septembrim, kad tika atjaunota Latvijas 1937. gada CL mantojuma tiesību daļa, saskaņā ar Civilkodeksu visi mantinieki bija sadalīti divās kārtās. Pirmajā kārtā līdzīgu daļu mantinieki bija: 1) mirušā bērni (arī adoptētie), 2) pārdzīvojušais laulātais, 3) vecāki. Ja šo mantinieku nebija vai viņi mantojumu nepieņēma, vai arī viņiem bija atņemtas mantojuma

²⁸ Гражданский кодекс Российской Федерации. Pieejams: http://base.garant.ru/10164072/64/#block_3063 [aplūkots 2016. gada 14. novembrī].

tiesības, tad mantoja otrās kārtas mantinieki: 1) mirušā brāļi un māsa, 2) mirušā vecaistēvs un vecāmāte. Arī viņi mantoja līdzīgās daļās. Kopā ar pirmās vai otrās kārtas mantiniekiem likumiskie mantinieki bija apgādājamās personas un darbnespējīgās personas, kas atradās mantojuma atsājēja apgādībā ne mazāk kā vienu gadu līdz viņa nāvei. Atbilstoši CL likumisko mantinieku loks ir ievērojami paplašināts, taču nemanto „apgādājamās personas”.²⁹

Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas tiesiskajā regulējumā tika veiktas noteiktas izmaiņas, un likumdevējs pakāpeniski attālinājas no Padomju Savienībā pastāvošās domāšanas.

Skaidri redzams, ka Krievijas Federācijas mantojuma tiesībās obligātās daļas institūta esamība, kas nāk no Padomju Savienības laikiem, mudina atbalstīt noteiktu personu loku, kam ir nepieciešama īpaša aizsardzība (vecums, veselības stāvoklis, nodarbinātība), kā arī nodrošināt tos naudas ziņā, citiem vārdiem – tajās noteikta materiālā mantinieku aizsardzība. Likumdevējs ir paredzējis šim personu lokam īpašu aizsardzību, tādējādi apejot tos, kuriem (pēc Latvijas CL normām) būtu vairāk tiesību pretendēt uz mirušā mantu, t. i. mantojuma atstājēja strādājošais laulātais, viņa pilngadīgie strādājošie bērni. Pēc būtības ar testamentu šīs personas nesaņems neko, pat viņu obligāto daļu, ja vien tas nav atsevišķi atrunāts.

Salīdzinājumā var apskatīt vēl citas valsts likumu – Vācijas Civilkodeksu (*Deutsche BGB*), kura mantojuma tiesību grāmatas piektā daļa ir ar nosaukumu „*Pflichtteil*” (pienākuma daļa). Saskaņā ar Vācijas Civilkodeksu tiesības prasīt viņiem pienākošo obligāto daļu piemīt lejupejiem radiniekiem, mirušā vecākiem un laulātajam gadījumā, ja visi viņi tiek atstumti/nav minēti testametnā, vai arī ieguva mazāku daļu, nekā viņiem pienākas pēc likuma. Vācijas Civilkodeksa izpratnē obligātas daļas tiesīgais netiek uztverts kā mantinieks, bet kā kreditors, kas ir tiesīgs pieprasīt testamentārajiem mantiniekiem izmaksāt viņam noteikto naudas summu.³⁰ Tiek uzskatīts, ka pēc mantojuma atstājēja aiziešanas personām, kam ir tiesības pieprasīt viņu obligāto daļu, šī tiesība tiek rezervēta automātiski. Atšķiras arī termiņš (kas ir diezgan garš), kurā personai, kas pretendē uz obligāto daļu, ir jāizsaka sava vēlme (kas notiek tiesvedības kartībā) – trīs gadi no brīža, kad viņi uzzina par mantojuma atklāšanu.³¹

Salīdzinājumā tiks apskatīts arī Šveices Civilkodekss. Saskaņā ar Šveices Civilkodeksu, neatkarīgi no mantojuma atstājēja gribas izteikuma testamentā, tiesības uz obligāto daļu no mantojuma piemīt testatora bērniem – $\frac{3}{4}$ no tā, kas viņiem pienākas pēc likuma, viņa (testatora) vecākiem – $\frac{1}{2}$ daļa no mantojuma, ja mantotu pēc likuma, kā arī testatora

²⁹ Genes Z. Mantojumu kārtošana. Rīga: Mans Īpašums, 1996, 76. lpp.

³⁰ Гущина К.О. Наследственное право. Москва: ЭКСМО, 2007, с. 89.

³¹ Ibid

laulātajām (vai reģistrētam partnerim) – ½ daļa no mantojuma, ja arī viņš mantotu pēc likuma.³² Tas attiecīgi ir ierakstīts Šveices Civilkodeksā no 460. panta līdz 462. pantam.

Darba autore vēlētos pievērst uzmanību tam, ka atšķiras personu loks, kam ir tiesības prasīt viņu obligāto daļu. Pēc Latvijas CL normām tie ir lejupejie (kas ir pirmā šķira) un laulātais (neietilpst šķirās), bet ja lejupejo nav – mirušā vecāki (otrā šķira); pēc Krievijas Federācijas CK tiesības ir piešķirtas darbspējīgiem nepilngadīgiem, vecākiem, laulātajām un personām, kas atradījās mirušā apgādībā noteiktu laika posmu; savukārt atbilstoši Vācijas un Šveices Civilkodeksa normām, līdzīgi Latvijas likumam, tiesības uz obligāto daļu piemīt bērniem jeb lejupejiem, adoptētajiem, mirušā vecākiem un laulātajām. Tiesības izprasīt savu daļu ir arī mazbērniem, ja viņi tās īsteno uz pārstāvības tiesību pamata, kas tiek regulēts saskaņā ar Vācijas Civilkodeksa 2309. pantu.³³ Interesanti, ka laulātais zaudē tiesības izprasīt obligāto daļu tad, ja mantojuma atstājējs pirms savas aiziešanas mūžībā ir iesniedzis pieteikumu tiesā par laulības šķiršanu.³⁴

Aplūkojot dažādu valstu tiesisko regulējumu, autore nonāca līdz šādam secinājumam: Veicot salīdzinošo analīzi starp Latvijas, Vācijas un Šveices likumiem, kā arī Krievijas CK, ir redzams, ka likums aizsargā likumisko mantinieku intereses daudz vairāk tieši Eiropā, nevis Krievijā. Daļēji tādēļ, ka Eiropā un Amerikā pēdējā laikā arvien vairāk cilvēku novēlē savu mantu labdarības fondiem vai pat mājdzīvniekiem.

Apkopojot apakšodaļu, var secināt, ka neatņemamās daļas institūts Latvijas, Krievijas, Vācijas un Šveices mantojuma tiesībās tiek īstenots, lai pasargātu mantojuma atstājēja ģimenes locekļu mantiskās intereses, kontrolētu mantas īpašnieka kā ģimenes locekļa pienākumus un viņa tiesības rīkoties ar mantu, ko viņš atstās pēc savas nāves. Obligātās daļas apmērs gan pēc Latvijas likumiem, gan pēc Krievijas uz Vācijas likumiem ir vienāds – ½ daļa no tā, ko persona būtu ieguvusi, mantojot pēc likuma. Tomēr atšķiras subjektu loks, kam piešķirtas tiesības izprasīt daļu no mantojuma, – Latvijas, Vācijas un Šveices tiesiskajā regulējumā pēc autores domām obligātās mantošanas institūts ir izveidots taisnīgi un loģiski, proti, daļa laulātajam, kas noteiktu laika posmu ir nodzīvojis ar mantojuma atstājēju, ja viņiem bijusi kopīga mājsaimniecība utt., daļa mirušā bērniem, jo viņiem neatkarīgi no tā, vai ir pilngadīgi, invalīdi, adoptēti vai neadoptēti, *per se* pienākas tiesības uz neatņemamo daļu, kā arī daļa mantojuma atstājēja vecākiem (šajā situācijā Latvijas un Vācijas tiesiskais regulējums tomēr atšķiras).

³² Swiss Civil Code. Pieejams: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html> [aplūkots 2016. gada 5. novembrī].

³³ Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html> [aplūkots 2016. gada 5. novembrī].

³⁴ Гущина К.О. Наследственное право. Москва: ЭКСМО, 2007, с. 91.

Pilnīgi atšķirīgs obligātās mantošanas institūts ir Krievijā. Tas ir vērsts uz to, lai materiāli nodrošinātu tos, kas veselības stāvokļa vai sava vecuma dēļ nav spējīgi paši sevi uzturēt – tas ir labs materiālās mantinieku aizsardzības piemērs. Skatoties no cilvēciska viedokļa, ir svarīgi sniegt aprūpi tiem, kam pašiem nav spēka vai ir grūti sasniegt vēlamā/sabiedrībā pieņemamo dzīves līmeni. Tomēr raugoties no likuma principa, tādā veidā tiek aizskartas to personu tiesības, kurām vēsturiski ir piešķirtas tiesības uz daļu no mantojuma. Var secināt, ka saskaņā ar Krievijas Federācijas likumiem pilngadīgai, veselai un strādājošai personai nepienākas nekas.

Krievijā obligātas daļas tiesīgais kļūst par pilntiesīgu mantinieku, bet Latvijā un Vācijā tās ir personas, kas var pieprasīt tiem noteiktas naudas summas izdošanu no testamentāriem mantiniekiem.

2. Vispārējie atstumšanas pamati

Likumdevējs mantojuma atstājējam ir piešķīris salīdzinoši plašas izvēles iespējas, kā rīkoties ar savu mantojumu, t. i., paļauties uz likumisko mantošanu, taisīt testamentu vai slēgt praksē diezgan reto mantojuma līgumu. Lai gan parasti testatoram labāk zināms, kā ar savu mantu rīkoties tuvinieku interesēs, un vienīgi viņam iespējams izvērtēt visus individuālos un konkrētos iemeslus, kurus spēkā esošās normas nespēj paredzēt, tomēr nereti ir gadījumi, kad testators arī bez pietiekama pamata visu vai lielāko daļu mantas atstāj vienam savas ģimenes loceklim, ignorējot pārējos, vai pat svešai personai.³⁵

Kaut gan likumdevējs ar testēšanas brīvības ierobežojumu zināmā mērā ir parūpējies par neatņemamās daļas tiesīgajiem, paredzot iespēju saņemt viņiem pienākošo daļu no mantojuma, tomēr noteiktos gadījumos tas atļauj arī atstumt no mantojuma tos, kuriem ir tiesības mantot pēc likuma.

Ar atstumšanu no mantojuma jāsaprot rīkojumā nāves gadījumam izteiktā griba, lai tas, kam ir tiesība mantot pēc likuma, nekļūst par mantinieku.³⁶ Testators var atstumt mantinieku arī netieši, novēlot visu savu mantu kādai konkrētai personai, līdz ar ko likumiskā mantošana neiestāsies.

Lai atstumšana būtu spēkā, nav nepieciešams iecelt citu mantinieku atstumtā vietā, jo atstumtā mantojuma daļā iestājas likumiskā mantošana.³⁷ Piemēram, Jānis ar publisko testamentu atstumj savu vienīgo dēlu, jo viņš visu dzīvi ir dzīvojis izšķērdīgi un pēdējo piecpadsmit gadu laikā savu tēvu nav apciemojis vispār. Citu likumisko mantinieku Jānim nav. Jānim aizējot mūžībā, pēc pašvaldības iesnieguma ir uzsākta mantojuma lieta pie notāra un visi nekustamie īpašumi un cita manta, kas dzīves laikā piederēja testatoram, pēc publikācijas termiņa notecējuma, pāriet valsts īpašumā (kā bezmantinieku manta).

Romiešu mantojuma tiesībās atstumšana no mantojuma ir bijusi ļoti izplatīta, jo nereti atradās tādi likumiskie mantinieki, kas ar savu dzīvesveidu, attieksmi un darbībām radīja zināmas neērtības, kuras mantojuma atstājējam nepatika. Ja testators uzskatīja, ka viņi nav cienīgi, lai tos minētu savā testamentā, atstājot tiem obligāto daļu (*portio debita*), tad pastāvēja iespēja tos atstumt no mantojuma.³⁸ Testators varēja pilnīgi brīvi rīkoties ar savu mantu pēc savas nāves un novēlēt to jebkurai personai – tā izpaudās pilnīga testēšanas brīvība. Romiešu tiesībās pastāvēja vairāki iemesli, kuru dēļ lejupejos varēja atstumt no

³⁵ Damane L., Zīle K. Mantojuma tiesību problēmjauditājumu aktualizācija. Jurista Vārds 2009. 13. janvāris, Nr. 2 (245), 3.-11.lpp.

³⁶ Civillikums: LR likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 2016. gada 5. novembrī].

³⁷ Kalna S. Ģimenes un mantojuma tiesības: tālmācības studiju kurss. Rīga: SIA „Biznesa vadības koledža”, 2009, 260. lpp.

³⁸ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 136.lpp.

mantojuma: ja kāds no viņiem ir saviem vecākiem uzbrucis, smagi tos apvainojis, apsūdzējis par kriminālnoziedzumiem (izņemot noziedzumus pret valsti vai valdnieku); ja ir bijis sakaros ar apšaubāmām personām, ja air mēģinājis nonāvēt ar indi vai kādā citā veidā, ja meita ir izvēlējusies netikumīgu dzīvesveidu – un vēl daudz citu iemeslu.³⁹ Ir saprotams, ka daudzi no minētajiem atstumšanas gadījumiem bija aktuāli tikai Romas laikmetā un ar laiku zaudēja savu svarīgumu, jo mainījās cilvēku uzskati un dzīves uztvere – to ietekmēja daudzi faktori. Mūsdienās, piemēram, būtu komiski, ja testators atstumtu lejpupējo, jo tas pret vecāku gribu ir biedrojies ar akrobātiem vai aktieriem un šajā arodā arī palicis, tikai tādēļ, ka šīs profesijas tika uzskatītas par nicināmām. Laika gaitā ir mainījušās vairākas lietas, tomēr ieradumi paliek. Pētot CL normas, 428. panta ceturtnā punktā kā viens no atstumšanas iemesliem ir minēts lejpupējā netikumīgs dzīves veids. Acīmredzami, ka šis atstumšanas gadījums ir iekļauts no romiešu tiesībām, tomēr laika gaitā ir mainīts tā formulējums.

Atstumšana no mantojuma Civilkodeksā notika pēc tādas shēmas, ka testators varēja testamentā atņemt mantošanas tiesības vienam, vairākiem vai visiem likumiskajiem mantiniekiem (CK 557.p. 2.d.), neiekļaujot tos testamentā. Ar to viņi nezaudēja tiesības mantot nenovēlēto mantas daļu un mantoja arī tad, ja testamentā minētie mantinieki atkrita⁴⁰, neatkarīgi no atkrišanas iemesla – nomira pirms mantojums atklājas, atteicās no mantojuma vai zaudēja mantošanas tiesības.

Savukārt gadījumā, ja testators testamentā tieši nosauca likumiskos mantiniekus, kuriem viņš ar savu pēdējās gribas izteikuma aktu nolēma atņemt tiesības mantot, tad šādi likumiskie mantinieki nebija tiesīgi mantot, pat ja atkrita testamentārie mantinieki. Šādu mantinieku labā citi mantinieki, gan likumiskie, gan testamentārie, no mantojuma nevarēja atteikties. Ja tiesības mantot tika atņemtas visiem mantiniekiem, tad mantojums pārgāja valstij.⁴¹

Vairākus atstumšanas gadījumus izmanto arī jaunlaiku civiltiesības, pārveidojot tos atbilstoši sava laika sabiedrības prasībām. Ņemot vērā sabiedrības prasības un attīstību kā tādu, ir skaidrs, ka vairāki atstumšanas iemesli ar laiku zaudē savu aktualitāti, tomēr dažu atstumšanas pamatu ietekme jūtama arī pašreizējā CL redakcijā.

Ir gadījumi, kad mantinieki tik ļoti nodarījuši pāri mantojuma atstājējam, ka viņš vēlas tos atstāt bez mantojuma. Persona var vēlēties atstumt daudz biežāk, nekā likums patiesībā to ļauj. Tomēr tajā pašā laikā likumā ir izdalīti gadījumi, kuros neatņemamās daļas tiesīgo

³⁹ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 186. lpp.

⁴⁰ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 139. lpp.

⁴¹ Turpat.

var atstumt no mantojuma. Darba autore gribētu atrunāt kādu ļoti būtisku niansi, proti, likumā ir teikts, ka tiek atstumts „no mantojuma”, taču tas ir jāsaprot kā atstumšana „no neatņemamās daļas”. To ir ļoti svarīgi atšķirt. Jau iepriekš tika minēts, ka 2014. gada 1. jūlijā stājas spēkā CL grozījumi Ģimenes un Mantojuma tiesību daļā (kā arī Notariāta likumā un Bāriņtiesu likumā). Vairākas reizes juridiskajā literatūrā tika apspriests jēdziens „neatraidāmais mantinieks”, un tika atzīts, ka „neatraidāmie mantinieki nav mantinieki, jo saņem nevis mantojumu, bet neatņemamo daļu, kas saskaņā ar CL 425. pantu ir izteikta ekonomiski aprēķinātā mantojuma daļas naudas vērtībā, nevis tiek piešķirta personai ka mantojums”.⁴² Pēc grozījumiem tas attiecīgi bija nostiprināts arī MK Noteikumos par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu 81. pantā, saskaņā ar kuru neatņemamo daļu aprēķina naudas izteiksmē.

Tā kā neatņemamās daļas tiesīgais tiesību ziņā nav atzīstams par „mantinieku” CL izpratnē, viņa celtā prasība nebūs mantojuma prasība, bet gan mantiska prasība par viņam pienākošās neatņemamās daļas izdošanu.⁴³ Līdz ar to var secināt – ja personai piemīt prasījuma tiesības un ja neatņemamās daļas tiesīgais nekļūst par mantinieku, pēc autores domām vairākos pantos nostiprinātais nesaskan ar CL trešās nodaļas ceturtais sadaļas nosaukumu „atstumšana no mantojuma”. Ja neatņemamās daļas tiesīgais par mantinieku nekļūst un viņam ir prasījuma tiesības uz savu daļu, tad, kā viņu var atstumt no mantojuma, ja viņš realitātē to nemaz neiegūs? Loģiskāk būtu teikt „atstumt no neatņemamās daļas”. Līdz ar to darba autore vēlētos ierosināt grozīt augstāk minēto CL nodaļas nosaukumu, jo nevar notikt tās personas atstumšana no mantojuma, kura pēc likuma nav spējīga mantot. Vienīgais, veicot grozījumus, ir svarīgi atcerēties par CL 427. panta pirmo daļu, jo tajā ietvertais ir attiecināms pie likumiskās mantošanās, nevis tikai pie neatņemamās daļas tiesīgajiem. Līdz ar to, veicot grozījumus, darba autore piedāvātu atstāt šo CL 427. panta pirmo daļu, vienīgi atrunājot, ka minētais nav attiecināms uz neatņemamās daļas tiesīgajiem. Ja tiks veikti grozījumi šajā pantā un ceturtais apakšnodaļas nosaukumā, pēc autores domām, vismaz te nebūs pretunu.

Ja pirms testamenta taisīšanas mantojuma atstājējs ar savu neatņemamās daļas tiesīgo samierinājies vai mantinieks savā dzīves veidā labojies, tad viņu no mantojuma atstumt nevar.⁴⁴ Ir vai nav neatņemamās daļas tiesīgais labojies savā dzīves veidā, un kad tas noticis, pirms vai pēc testamenta taisīšanas, ir fakta jautājums. Likumā nav norādes par

⁴² Identificētie problēmu jautājumi Latvijas Republikas mantojuma tiesību regulējumā. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/7_Resursi/Petijumi/lv_documents_petijumi_Petijums_mantojumatiesibas.doc. [aplūkots 2016. gada 7. novembrī].

⁴³ Turpat.

⁴⁴ Civillikums: LR likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 2016. gada 17. novembrī].

laiku, kas pagājis kopš testamenta taisīšanas, no kā secināms, ka tam nav juridiskas nozīmes.⁴⁵ Kā arī, jautājums, kas paliek par atklātu, ir tas labošanas moments, kas var dot pamatu mantniekam apstrīdēt viņa atstumšanu kā tādu. Ko nozīme laboties? Pēc būtības tas ir ētiskas dabas jautājums, ko nav iespējams viennozīmīgi identificēt. Kā uzskata R. Krauze un Z. Gencs, tas ir saistīts ar sabiedrībā pieņemtajām morāles un uzvedības normām. Līdz ar to, ja šāds jautājums parādīsies dzīvē, fakta konstatēšana un pierādīšana būs jāveic tiesai.

Kāda ir atšķirība starp neatņemamās daļas tiesīgā atstumšanu no mantojuma un parasta mantnieka atstumšanu? Jāsaka, ka likums paredz iespēju atstumt jebkuru mantnieku. Atstumt var divejādi: to tieši norādot testamentā vai vienkārši neko nenovēlot. To likumisko mantnieku atstumšanai, kuri nav neatņemamās daļas tiesīgie, nekādi iemesli un argumenti testamentā nav jānorāda. Savukārt neatņemamās daļas tiesīgos ir iespējams atstumt tikai tieši, proti, ja testators neatņemamās daļas tiesīgajam neko nenovēl, tad šāda atstumšana pilnīgi noteikti nebūs spēkā – neatņemamās daļas tiesīgajiem būs tiesības izprasīt neatņemamo daļu. Ja kāds testamentā ir aizmirsis pieminēt dēlu vai meitu, tad viņiem būs tiesības izprasīt tiem pienākošo daļu. CL paredz tiešu atstumšanu, jo arī tad, ja atstumtā vietā nav nozīmēts cits mantnieks, atstumtais nedabū mantojumu. Rietumeiropas valstīs sastopama nosacīta atstumšana, peredzot – ja testatora nozīmētais mantnieks atkrīt, atstumtais tomēr var mantot.⁴⁶

Apskatot citu valstu likumus, jāmin, ka, piemēram, saskaņā ar Krievijas Federācijas likumiem jebkurš pilsonis ir tiesīgs nodot viņam piederošos labumus kā mantojumu jebkurai citai personai. Šādi izpaužas testēšanas brīvība. Tiesības mantot tiek pieskaitītas pie KF pilsoņu konstitucionālajām tiesībām. Konstitūcijas 35. panta 4. punkts nosaka, ka tiesības mantot ir garantētas.⁴⁷ Pamatojoties uz Krievijas Federācijas CK 18. pantu, tiesības mantot īpašumu tiek iekļautas jēdzienā „pilsoniskā tiesībspēja”, kuras ierobežošana netiek pieļauta, izņemot gadījumus, kad tas ir paredzēts likumā. Tā kā pilsoņa dzīvība, brīvība un viņa tiesības ir valsts augstākā pamatvērtība, situācijas, kad likumdošanas līmenī tiek paredzēta tiesībspējas ierobežošana, ir samērā retas, tomēr tādas pastāv.

Atbilstoši Krievijas Federācijas likumiem atstumšana no mantojuma nosacīti tiek sadalīta divās daļās: tiešā un sekundārā. Pirmais variants var tikt īstenots, mantojuma

⁴⁵ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997, 62.-63. lpp.

⁴⁶ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 140.lpp.

⁴⁷ Конституция Российской Федерации. Глава 2. Права и свободы человека и гражданина. Pieejams: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm> [aplūkots 2016. gada 19. novembrī].

atstājējam rakstot testamentu un tajā tieši norādot uz konkrētām personām, kuras testators nevēlas iekļaut mantinieku sarakstā, savukārt otrais izpaužas likumisko mantinieku atzīšanā par necienīgām personām, ja tam pastāv reāli un objektīvi iemesli.⁴⁸

Krievijas Federācijas CK paredz iespēju atstumt likumisko mantinieku testamentā. Testators ir tiesīgs pēc sava ieskata novēlēt īpašumu jebkurai personai, pēc sava ieskata noteikt mantinieka daļas mantojumā, atņemt mantojumu vienam vai vairākiem mantiniekiem, nenorādot iemeslus, kāpēc viņš tā izdarījis.⁴⁹ Testēšanas brīvība tiek ierobežota ar nosacījumiem, kas attiecas uz obligāto daļu mantojumā.⁵⁰

Atgriežoties pie Latvijas tiesiskā regulējuma – ja testators patiešām vēlas, lai mantinieki nesaņem noteiktu daļu, tad ir jāizpilda CL 427. panta otrajā daļā minētie noteikumi. Pirmkārt, testamentā ir jānorāda pamatojums, kāpēc testators no mantojuma atstumj neatņemamās daļas tiesīgo. Otrkārt, šim pamatojumam ir jābūt tādām, kādu pieļauj likums, nevis tādām, kādu ir izdomājis pats testators – tam ir jāatbilst CL 428. pantā minētajam. Visbeidzot, pamatojumam ir jābūt atbilstošam patiesībai un objektīvai īstenībai, nevis testatora iedomām. Tikai tad, ja pastāv šie trīs gadījumi, neatņemamās daļas tiesīgais savu neatņemamo daļu nesaņems un tiks atstumts no mantojuma. Protams, pēc mantojuma atklāšanas, neatņemamās daļas tiesīgais ir tiesīgs atstumšanas pamatojumu apstrīdēt tiesā civilās tiesāšanās kārtībā, pierādot, ka atstumšanas pamatojums neatbilst patiesībai, izņemot CL 428. pantā 1. punktā norādīto gadījumu, kas konstatēts ar spēkā esošu spiedumu krimināllietā.⁵¹ Tas daļēji tiek regulēts CL 426. panta otrajā daļā. Apmierinot viņa prasību par atstumšanas nepamatotību, tas no testamenta ir izslēdzams un vienlaicīgi apmierināma prasība par neatņemamās daļas noteikšanu, grozot testamentā attiecīgo daļu.⁵²

Atstumšana no mantojuma bieži tiek jaukta ar mantojuma atrašanu necienīgām personām. Atstumšana no mantojuma notiek ar testamentu. Mantojuma līgumā paredzēt atstumšanu nebūtu loģiski, jo tas tiek noslēgts ar potenciālo mantinieku, kurš pēc mantojuma atstājēja aiziešanās mūžībā apņemas pieņemt mantojumu (ja vien mantinieks nav paredzējis sev līgumā iespēju atkāpties no tā), tāpēc tā nav atļauta. Atšķirība ir tajā, ka risināt jautājumu par mantojuma vai legāta atrašanu necienības dēļ var tikai pēc

⁴⁸ Лисицын Д.А. Основания и порядок отстранения от наследства. Pieejams: <http://cyberleninka.ru/article/n/osnovaniya-i-poryadok-otstraneniya-ot-nasledovaniya> [aplūkots 2016. gada 19. novembrī].

⁴⁹ Гражданский кодекс Российской Федерации. Pieejams: <http://base.garant.ru/10164072/63/#friends> [aplūkots 2016. gada 19. novembrī].

⁵⁰ Гражданский кодекс Российской Федерации. Pieejams: http://base.garant.ru/10164072/64/#block_1149 [aplūkots 2016. gada 19. novembrī].

⁵¹ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997, 61. lpp.

⁵² Turpat 60. lpp.

aicinājuma mantot (pēc mantojuma atklāšanas) mantojuma prasības kārtībā, un mantojuma atraušana iespējama arī tad, ja necienīgais mantinieks vai legatārs to jau ir ieguvis.⁵³

Nosacījumi mantojuma vai legāta atraušana necienības dēļ ir smagāki nekā atstumšanai no mantojuma.

Salīdzinot atstumšanas veidus (nevis pamatus) Latvijas tiesiskajā regulējumā un Krievijas Federācijas likumos, ir jāmin, ka ir acīmredzamas atšķirības starp tiesisko regulējumu Latvijā un Krievijas Federācijā. Pirmkārt, pēc Krievijas Federācijas CK 1119. panta izlasīšanas uzreiz ir novērojama atšķirība, ka testatoram nav pienākuma norādīt atstumšanas iemeslus un tos nav jāpamato. Pēc darba autores domām šāda rīcības brīvība var novest līdz mantojuma atstājēja patvaļīgai rīcībai vai līdz kādas ieinteresētās puses ļaunprātīgai darbībai. Otrkārt, Krievijas Federācijas likumdevējs nav norādījis tik sīku personu loku, ko testators var atstumt, kā tas ir, piemēram, Latvijas CL (darba autore šo jautājumu apskatīs sīkāk tālākās nodaļās). Tātad testators var atņemt mantojumu jebkurai personai, pat konkrēti nenorādot iemeslu. Protams, tāpat kā Latvijas civiltiesiskajā regulējumā, arī Krievijas Federācijas CK paredz, ka personas, kurām ir tiesības uz viņu obligāto daļu, var izprasīt savu daļu tiesas ceļā.

Atstumšanas institūts tiks apskatīts arī Šveices tiesiskā regulējuma ietvaros.

Tapāt kā saskaņā ar Latvijas un Krievijas Federācijas normatīvajiem aktiem, arī Šveices tiesiskais regulējums paredz atstumt mantinieku ar testamenta palīdzību. Šāda atstumšana tiek saukta par „*disinheritance*”, kas, burtiski tulkojot, varētu būt „nemantošana”. Šāda „nemantošana” tiek regulēta Šveices Civilkodeksa 477. pantā un 478. pantā,⁵⁴ un interesanti, ka pirmajā pantā tiek minēti atstumšanas pamati (kuru apjoms ir ievērojami mazāks, nekā to paredz Latvijas CL; tas tiks izskatīts zemāk), savukārt 478. pantā, tiek minētas „sekas” jeb tas, kā šie pamati tiek īstenoti un darbojas.

Šveices Civilkodeksa 479. pants skaidri nosaka, ka atstumšana ir spēkā tikai tad, ja testators testamentā iekļauj iemeslu tam, kāpēc viņš atstumj konkrēto personu.⁵⁵ Ja atstumtā persona mēģina apstrīdēt atstumšanu uz tā pamata, ka atstumšanas cēlonis nav korekts jeb neatbilst patiesībai, tad jebkurai citam mantiniekam vai legatāram (kas grib kaut ko iegūt no tās daļas, no kuras testators atstūma konkrētu personu), ir nepieciešams

⁵³ Genes Z. Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 144.lpp.

⁵⁴ Swiss Civil Code. Pieejams: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html> [aplūkots 2016. gada 7. decembrī].

⁵⁵ Turpat.

pierādīt, ka cēlonis ir pareizs.⁵⁶ Te ir skaidri novērojama analogija ar Latvijas CL teikto, proti, ka testamentā ir jābūt norādītam objektīvai īstenībai atbilstošam pamatam. Ja persona nav ar mieru un nepiekrīt atstumšanas pamatam, tai ir tiesības to apstrīdēt un pierādīt tā nepatiesumu.

Kā redzams citu valstu tiesiskajā regulējumā, mantinieku atstumšanas institūts ir paredzēts gan Krievijas, gan Šveices CK un tie ir ļoti līdzīgi un būtiski atšķiras no Latvijas CL.

Šajā nodaļā darba autore detalizēti izanalizēs lejupējo atstumšanas pamatus, kas tiek saukti par vispārējiem un ir visa pamatā, vienlaikus salīdzinot CL esošo regulējumu ar citu valstu likumos nostiprināto, un izvirzīs priekšlikumus iespējamo problēmjaudājumu risināšanai, proti – kā var pilnveidot atstumšanas institūtu Latvijas likumos.

1.2. Lejupējo atstumšana no mantojuma

Saskaņā ar CL normām no mantojuma var atstumt šādas personas: mantojuma atstājēja lejupējos, augšupējos, kā arī laulāto. Šajā apakšnodaļā darba autore plašāk izskatīs lejupējo atstumšanas pamatus.

Lejupējo atstumšanas pamatus regulē CL 428. pants, kurā ietilpst septiņi punkti. Tiks izskatīts katrs no tiem. Pirmajā punktā ir minēts pamats: lejupējais ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu pret testatoru, viņa laulāto vai viņa augšupējā dzīvību, veselību, brīvību vai godu. Goda, cieņas aizskārums, kuriem nav noziedzīga rakstura, bet konstatēti civiltiesāšanās kārtībā, nav pamati atstumšanai no mantojuma neatņemamās daļas.⁵⁷ Kas ir būtisks šajā pamatā? Šis pamats savā ziņā ir visvienkāršākais, jo noziedzīga nodarījuma esamība tiek konstatēta ar spēkā stājušos notiesājošo tiesas spriedumu krimināllietā. Svarīgi ir tas, ka ir pierādīta neatņemamās daļas tiesīgā vaina. Dr. iur R. Krauze ir paudis viedokli, ka „acīmredzot, neapstrīdams ir tikai tāds atstumšanas gadījums, kad [neatraidāmais mantinieks] jeb neatņemamās daļas tiesīgais izdarījis noziedzīgu nodarījumu un tas konstatēts ar tiesas spriedumu”⁵⁸. Darba autore piekrīt R. Krauzes teiktajam, jo pēc būtības visu pārējo atstumšanas pamatu pamatotību neatņemamās daļas tiesīgais var apstrīdēt. Darba autore iepriekš jau minēja šo atstumšanas pamatu un ir

⁵⁶ Swiss Civil Code. Pieejams: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html> [aplūkots 2016. gada 7. decembrī].

⁵⁷ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997, 61. lpp.

⁵⁸ Krauze R. Mantojuma tiesības. 2. Papildinātais izdevums. Rīga: KIF „Biznesa komplekss”, 1997, 61. lpp.

acīmredzams, ka tas nāk no romiešu civiltiesībām. Šajā punktā nav nekā pēc būtības īpaša – ir tikai jāpierāda mantinieka vaina, un viņš nebūs tiesīgs mantot.

Otrais punkts ir sasaistīts ar pirmo, un tajā minētais pamats: ir ierosināta apzināti nepatiesa apsūdzība pret testatoru, viņa laulāto vai viņa augšupējā par noziedzīgu nodarījumu. Svarīgi, lai patiešām būtu iesniegta sūdzība kompetentajā iestādē (tiesībsargājošās iestādēs), kura ir veikusi izmeklēšanu, un lai attiecīgi būtu pierādīts, ka šī apsūdzība ir nepatiesa. Ja pirmie divi punkti un septītais punkts ir salīdzinoši vienkārši pierādāmi, tad trešais, ceturtais, piektais un sestais punkts pieprasa sīkāku izskatīšanu.

Trešais punkts: testators bija atstāts bezpalīdzības stāvoklī, ja bijis iespējams viņam palīdzēt. Uzreiz rodas jautājums: kas ir bezpalīdzības stāvoklis, kurā tomēr būtu iespējams palīdzēt? Vai, ja testators ir cienīgā vecumā un viņa dēls ir viņam nopircis parastas zāles, nevis ar patentu aizsargātas, testators nevar ātrāk atveseļoties? Nepietiekama uztura daudzums, nepietiekama uzmanība? Problēma ir tajā, ka ir grūti viennozīmīgi atbildēt uz jautājumu, kas tad ir šis bezpalīdzības stāvoklis, jo katrs cilvēks to interpretē tā, kā viņam pašam ir izdevīgāk. Atstāšana bezpalīdzības stāvoklī kā fakts ir nepietiekošs, lai atstumtu mantinieku no mantošanas. Nepieciešams konstatēt, ka ir bijusi reāla (objektīva) iespēja palīdzēt un mantinieks to nav darījis subjektīvu iemeslu dēļ. Bezpalīdzības stāvokli var raksturot ar draudiem veselībai vai dzīvībai, kurus pats testators pilnā mērā nav varējis novērst.⁵⁹ Svarīgi ir arī pierādīt, kā šis bezpalīdzības stāvoklis patiešām ir ietekmējis pašu testatoru. Izpētot Latvijas tiesu spriedumus, var secināt, ka tiesu praksē nav atrodams tāds tiesas spriedums, kurā tiktu definēts jēdziens „atstāšana bezpalīdzības stāvoklī”. Darba autore ielūkosies arī citos avotos, mēģinot plašāk interpretēt jēdzienu „bezpalīdzības stāvoklis”.

Ar bezpalīdzības stāvokli jāsaprot tāds personas stāvoklis, kas liedz tai iespēju saprast ar viņu izdarīto darbību raksturu un nozīmi vai arī nodrošināt sev aizsardzību. Bezpalīdzības stāvoklim tiek pielīdzināta arī bezsamaņa, dziļš miegs, cietušā atrašanās alkohola, narkotisko vai psihotropo vielu izraisītā reibuma stāvoklī, kas tam atņēmis iespēju apzināties notiekošo un saprast vainīgā darbību nozīmi un raksturu vai viņam pretoties.⁶⁰ Jāmin, ka sīkāk jēdziens „atstāšana bezpalīdzības stāvoklī” tiek regulēts nevis civiltiesību nozarē, bet gan krimināltiesībās.

Saskaņā ar Krimināllikuma (turpmāk KL) 141. pantu atstāšana bezpalīdzības stāvoklī ir nepieciešamas un acīmredzami neatliekamās palīdzības nesniegšana cilvēkam, kas

⁵⁹ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997, 61. lpp.

⁶⁰ Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām pēc Krimināllikuma 116.-118.panta. Pieejams: <http://www.at.gov.lv> [aplūkots 2016. gada 20. novembrī].

atrodas dzīvībai bīstamā stāvoklī, ja vainīgais apzinājies, ka varējis to sniegt bez nopietnām sev un citām personām, un ja palīdzības nesniegšana izraisījusi cilvēka nāvi vai citas smagas sekas.⁶¹ Krimināltiesībās par bezpalīdzības stāvoklī esošām personām tiek piešķaitīti arī mazgadīgie, nevarīgi sirmgalvji, kā arī cilvēki ar fiziskiem trūkumiem un psihiskas dabas traucējumiem.⁶² Ja ar likumu ir noregulēts, ka apzināta atstāšana bezpalīdzības stāvoklī ir kriminālsodama un cilvēkiem ir pienākums sniegt rūpes un palīdzību svešiem nepieciešamības gadījumā, tad vēl vairāk ir svarīgi to sniegt sev tuvajiem asinsradniekiem. Rūpēšanās pienākums ir skatāms kopā ar sociāli atbildīgas valsts principu, kas veido kopēju tiesību un pienākumu sistēmu. Primāri indivīdam ir jā rūpējas par sevi, saviem tuviniekiem un sabiedrības kopējo labumu, taču, ja viņš to nevar, tad viņam ir tiesības no sabiedrības (valsts) prasīt, lai tā rūpējas par viņu.⁶³

Autore gribētu pievērst uzmanību tam, ka likumdevējs konsekventi ievieš likumos noteikumu, ka cilvēkus bezpalīdzības stāvoklī ir nepieciešams glābt jeb sniegt viņiem palīdzību. Tas liecina par to, ka sabiedrībā tomēr ir attīstījušās un nostiprinājušās noteiktas vērtības, kas dažreiz netiek ņemtas vērā un tiek ignorētas.

Darba autore pievērsīsies vārdam „vērtības”. Var uzskaitīt veselu virkni vērtību, un to klasifikācija ir daudzveidīga. Morālās, ekonomiskās, estētiskās, sociālās vērtības utt. Pati svarīgākā vērtība mūsu dzīvē pēc autores domām ir ģimene kā ciešā sociālā saikne. Ģimene ir kā cilvēces šūpulis, no kura iziet paaudze pēc paaudzes. Tā ir vajadzīga katram – kā patvēruma, miera un drošības vieta. Ģimenē veidojas vērtību sistēma, saskarsmes prasmes, pieredze turpmākai dzīvei. Ģimene pārmanto dzimtas tradīcijas, garīgās vērtības un veido jaunas.⁶⁴ Ģimeni, kā sociālo vienību, kas visbiežāk asociējas ar laulību starp vīrieti un sievieti un viņu bērniem, aizsargā valsts. *Satversmes* 110. pantā ir stingri noteikts, ka valsts aizsargā un atbalsta laulību. Ir zināms, ka *Satversmei* ir sava iekšēja struktūra un katram vārdam ir noteikta sava vieta un loģiska vai prioritāra secība. Šajā pantā uzsvars ir likts tieši uz laulību, nevis uz savienību starp vīrieti un sievieti, un tieši laulība ir tas izejas punkts. Ģimeni kā vispārcilvēcisko vērtību piemin arī *Satversmes* preambula, konkrētāk, tas ir minēts piektajā rindkopā: *[...uzticība Latvijai, latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats. Ikviens rūpējas par sevi, saviem*

⁶¹ Krimināllikums: LR likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966> [aplūkots 2016. gada 10. novembrī]

⁶² Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 126.-133. lpp.

⁶³ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs. 2014, 133. lpp.

⁶⁴ Dievs ir ģimenes Radītājs un tās Autors. Prieka vēsts. 2016. gads. Pieejams: <http://priekavests.lv/lauliba/> [aplūkots 2016. gada 13. novembrī].

tuviniekiem un sabiedrības kopējo labumu, izturoties atbildīgi pret citiem, nākamajām paaudzēm, vidi un dabu.⁶⁵ Acīmredzami, ka šis teikums norāda uz pašām svarīgākajām sabiedrības pamatvērtībām – brīvību, godīgumu, taisnīgumu, solidaritāti un vienlīdzību. Šīs vērtības ir nepieciešamas, lai funkcionētu demokrātiska un tiesiska valsts un tai atbilstošās tiesības.⁶⁶

Darba ietvaros ir jāapskata arī starptautiskie avoti. *ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām* 23. pantā pirmajā punktā ir nostiprināts, ka ģimene ir dabiska sabiedrības pamatsūniņa un tai ir tiesības baudīt sabiedrības un valsts aizsardzību.⁶⁷ Turklāt pastāv vēl kāds starptautiskais avots, kas nodrošina ģimenes kā sociālas vienības aizsardzību un palīdzību – *ANO Starptautiskā pakta par sociālajām, ekonomiskajām un kultūras tiesībām* 10. pantā ir noteikts, ka dalībvalstīm ir jānodrošina iespējami plašāka aizsardzība un palīdzība ģimenei, kas ir dabiska sabiedrības pamatsūniņa, it sevišķi tās dibināšanas posmā un kamēr tās pienākums ir gādāt par nepatstāvīgajiem bērniem un viņu audzināšanu.⁶⁸

Darba autore, pētot juridiskos avotus – ne tikai vietējos, bet arī veicot ieskatu starptautiskajos avotos, ir nonākusi pie šāda secinājuma. Likumdevējs jēdzienu „bezpalīdzības stāvoklis” ir paredzējis vairākās nozarēs: civiltiesībās – saistību tiesību daļā (CL 1919. pants), ģimenes tiesību daļā (CL 81. panta 7. punkts), mantojumu tiesību daļā (CL 428. panta 3. punkts); krimināltiesībās (KL 48. panta 6. punkts utt.). Taču jēdziena definējums ir iekļauts tikai KL un atzīstams par apzinātu darbību, neatliekamās palīdzības nesniegšana personai, kurai bija nepieciešamība pēc palīdzības. *Satversmē*, CL, ka arī starptautiskajos avotos tiek nostiprinātas noteiktas vērtības, kas neapšaubāmi eksistē dzīvē un kuras sabiedrība ir pieņēmusi un respektē. Ja vērtības tiek noniecinātas un ignorētas, seko sodīšana ar likumu. Pie tām ietilpst arī atstāšana bezpalīdzības stāvoklī, kuras rezultātā iestājas konkrētas sankcijas. Ja indivīdam visas viņa dzīves laikā sabiedrība un ģimene ir iemācījusī, ka pasaulē pastāv zināmas vērtības, viņam tās ir jārespektē. Ja viņš tās nerespektēs, tad tiks nosodīts.

Autore atkal pievēršas atstumšanas pamatam. Ja lejupejšais apzināti ir atstājis testatoru tādā stāvoklī, kurā viņam acīmredzami bija nepieciešama tā palīdzība, mantojuma atstājējs

⁶⁵ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs. 2014, 130. lpp.

⁶⁶ Turpat. 132. lpp.

⁶⁷ Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm> aplūkots: [aplūkots 2016. gada 13. novembrī].

⁶⁸ Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. Pieejams <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/escpakc.htm> aplūkots: [aplūkots 2016. gada 13. novembrī].

ir tiesīgs brīvi un bez sirdsapziņas pārmetumiem atstunt viņu no mantojuma, jo netiek pildīts viņam ar likumu uzliktais. Darba autore ir nonākusi pie šāda secinājuma.

Tālāk tiks izskatīti citi lejupejo atstumšanas pamati.

Augšupējais var atstunt lejupejo no mantojuma, ja viņš ir dzīvojis izšķērdīgi vai netikumīgi. Saskaņā ar CL 365. pantu par izšķērdīgu dzīvesveidu tiek atzīta pārmērīga alkohola vai narkotiku lietošana, kā rezultātā rodas draudi novest sevi vai savu ģimeni trūkumā vai nabadzībā. Tomēr tas ir tikai viens no izšķērdīgas vai netikumīgas dzīves veidiem.⁶⁹ Nav iespējams vienā teikumā sniegt precīzu definējumu šiem jēdzieniem, jo pēc autores domām uzskaitījumu spektrs ir pārāk plakšs. Strīda gadījumā fakta konstatēšanai tiesai būs pienākums pašai izvērtēt situāciju un sniegt savu pamatotu viedokli.

Netikumīgs dzīvesveids ir fakta jautājums, par ko strīda gadījumā tiesa dod savu vērtējumu. Tiesas ieskatā šis jēdziens tiek uzskatīts par ģenerālklausulu, kuras saturu veido nemitīgi mainīga sabiedrības vērtību sistēma.⁷⁰ Jautājums ir par to, vai šis viedoklis sakrīt ar mantojuma atstājēja un atstumtā mantinieka viedokli, jo pēc būtības tas viss ir morāles un tikumības jautājums. Darba autore izskatīs šo jautājumu sīkāk no filozofijas viedokļa.

Frīdrihs Hēgelis, vācu filozofs, kas tika devēts par pirmo sistemātiski fundamentālo domātāju, ir plaši zināms filozofu un tiesībzinātnieku lokā ar savu svarīgāko darbu „Tiesību filozofija”, kurā viņš izskatīja valsts būtību un uzbūvi. Savos darbos filozofs ir analizējis tiesības, morāli un tikumību, ko viņš saistīja ar īpašumu, ģimeni un valsti. Hēgelis uzskatīja, ka visa būtiskā pamata ir domāšanas likumi, tas ir, loģikas pamatlikumi, taču Hēgelis neizmantoja formālo loģiku, bet gan loģiku, kura atbilst dialektikai – dialektisko loģiku.⁷¹ Dialektiskās loģikas priekšmets – ir domāšana.

Hēgelis uzskatīja, ka caur individuālo gribu atsevišķai personai tiek realizēta kopējā griba – individuālais saprāts ir atkarīgs no kopēja saprāta.⁷² Tātad, var secināt, ka personas iekšējā uztvere ir atkarīga no sabiedrībā vispārpieņemtajām normām. Neapšaubāmi, ka noteiktos gadījumos tas var nesakrist, bet lielākoties, ja sabiedrībā, piemēram, nodarbošanās ar prostitūciju tiek uzskatīta par apkaunojošu nodarbi, un tādi cilvēki tiek pieskaitīti pie zemākā sociālā slāņa, tad arī indivīda kā šīs sabiedrības neatņemamas daļas vienības personiskais viedoklis būs tāds pats, kāds ir nostiprinātie sabiedrībā, kamēr viņš

⁶⁹ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997, 61. lpp.

⁷⁰ Rīgas apgabaltiesas Civillietu kolēģijas 2011. gada 30. marta spriedums lietā Nr. C32140708. SKC-1401. Nav publicēts.

⁷¹ Гегель Г.Г.Ф. Философия права. Москва: Мысль, 1990, с.23.

⁷² Ibid.

pats „neieslēgs smadzenes” un nesāks objektīvi un racionāli domāt, neraugoties uz to, ko diktē cilvēki apkārt. Pie šī jautājuma darba autore atgriezīsies vēlāk.

Vispirms personas iekšējā apziņa veidojas no tā, ko viņam diktē sabiedrība.⁷³ Kas ir „labi”, kas ir „slikti” jau izsenis ir nostiprināts sabiedrībā. Bet laiku pa laikam, tā kā pasaule nestāv uz vietas un attīstās, vairākas lietas mainās, un līdz ar tām mainās arī sabiedrības uztvere vairākos jautājumos. Individīda kā šīs sabiedrības neatņemamās vienības personīgajam viedoklim vairumā gadījumos ir jāsakrīt ar sabiedrības viedokli. Ja tie atšķirsies, sabiedrībā tas (viedoklis) netiks uztverts.

Tālāk tiks aplūkoti reāli piemēri.

Viendzimuma laulība. Pedējā laikā viena no visplašāk apspriestam tēmām sabiedrībā ir oficiāla statusa piešķiršana viendzimumu laulībai Eiropas valstu likumos. Pastāv ļoti dažādi viedokļi par šo jautājumu – sākot ar vienaldzību un neiejaukšanos, līdz pat atklāti agresīviem aicinājumiem cīnīties ar „viņiem”. Tas nav noslēpums, ka homoseksuālu pāri ir eksistējuši visos laikos un attieksme pret tiem dažādās kultūrās un sabiedrībās bija atšķirīga: no ignorēšanas līdz kriminālsodam. Pirmie likumi saistībā ar viendzimuma laulību pasaulē parādījās pašā 21. gadsimta sākumā. Šodien viendzimuma laulības slēgšanu ir legalizējis vērā ņemams valstu skaits, tomēr ne Latvijā, jo ir aizliegta laulība starp viena dzimuma personām.⁷⁴

Valsts aizsargā un atbalsta laulību — savienību starp vīrieti un sievieti.⁷⁵ Saskaņā ar Latvijā pastāvošo tiesisko regulējumu netiek pieņemta un uztverta laulība, kas ir noslēgta starp viena dzimuma personām. Rodas jautājums – kāpēc? Jo sabiedrībā šis viedoklis pastāvējis jau ilgu laiku un tiek uztverts kā objektīvi saprātīgs. Iedomāsimies, ka pa ielu iet viendzimuma pāris, sadevušies ar rokām. Latvijā garāmgājēji (vairumā gadījumos) apies tos ar riebuma izjūtu, turpretī Francijā, kur ar likumu ir atļauta viendzimuma laulība, neviens neteiks ne vārda. Latvijā, ņemot vērā sabiedrībā nostiprināto viedokli, tas tiek uzskatīts par netikumīgu – dzīvot kopā ar viena un tā paša dzimuma personu, un līdz ar to tas varētu kalpot par pamatu atumšanai no mantojuma. Kāpēc? Tikai tādēļ, ka sabiedrība mums to diktē?

Individuālais saprāts ir atkarīgs no kopēja saprāta⁷⁶, un sanāk, ka cilvēki ir atkarīgi no tā. Tas jau atkal ir morāles un tikumības jautājums, un katrai sabiedrībai ir savs priekšstats par to. Turpretī Francijā, kas atrodas ģeogrāfiski relatīvi tuvu Latvijai, pastāv diametrāli

⁷³ Гегель Г.Г.Ф. Философия права. Москва: Мысль, 1990, с.15.

⁷⁴ Civillikums: LR likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=90223> [aplūkots 2016. gada 15. novembrī].

⁷⁵ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> [aplūkots 2016. gada 15. novembrī].

⁷⁶ Гегель Г.Г.Ф. Философия права. Москва: Мысль, 1990, с.15.

pretējs uzskats attiecībā uz viendzimuma laulību. Atkal rodas jautājums – kāpēc? Kā viena no iespējamām atbildēm ir sabiedrības attīstība ka tāda, reliģiozi apsvērumi, kas ir saglabājušies vairākus simtus gadu, un varbūt arī sabiedrības nevēlēšanās pieņemt kaut ko jaunu. Tam var būt vēl vairāki citi iemesli.

No tā visa var izdarīt secinājumu, ka, skatoties no filozofijas viedokļa, „netikumība” ir tas, ko nav iespējams pieņemt, tas, ko cilvēki uzskata par ļaunu, nepareizu, un par ko sabiedrībā jau sen ir izveidojies noteikts priekšstats, kas liedz pozitīvi reaģēt uz zināmām darbībām, uzvedību utt. Tomēr problēmas sagādā tas, ka katrā sabiedrībā ir savs priekšstats par to, kas ir „netikumīgi” un kas nav. Darba autore uzskata, ka gadījumā, ja testatoram ir vēlme atstumt lejupejo no mantojuma tieši viņa netikumīgā dzīvesveida dēļ, tad mantojuma atstājējam būtu nepieciešams ļoti sīki aprakstīt, ko viņa ieskatā nozīme vārds „netikumīgs”, kā arī pamatot to ar konkrētiem faktiskiem apstākļiem, kā ir izpaudies šis netikumīgais dzīvesveids. Pretējā gadījumā, ja atstumtais cels prasību tiesā, pienākumu vērtēt atstumšanas pamatu vajadzēs izšķirt tiesai. Tiesa nevienmēr var vadīties no tā, ko uzskata sabiedrība. Sabiedrības uzskats mainās atkārtībā no tā, kas ir pie varas, ko un kā mums pasniedz masu mediji utt. Ja tomēr tiesai nāksies lemt par testamentu, kurā no mantojuma tika atstumts testatora lejupejšais, kurš, pieņemsim, Francijā ir apprecējies ar tā paša dzimuma pārstāvi, tai būtu jāvādas no Eiropas Cilvēktiesību tiesas skaidrojumiem. Tiesnesim būtu nepieciešams skatīties nevis Latvijas kontekstā (ka Latvijas tiesiskais regulējums neparedz laulību starp viena dzimuma pārstāvjiem), bet gan plašāk Eiropas kontekstā.

Nākamis atstumšanas pamats: nav izpildījis viņam ar likumu uzlikto pienākumu uzturēt testatoru vai viņa laulāto. Šis atstumšanas pamats sasaucas ar CL 188. pantu, kurā ir nostiprināts, ka bērniem jeb lejupejšiem ir pienākums uzturēt vecākus un, vajadzības gadījumā, arī vecvecākus samērīgi ar viņu spējām uzturēt vecākus vai vecvecākus un mantas stāvokli. Tā kā šajā atstumšanas pamatā ir norāde uz pienākumu, kas ir uzlikts ar likumu, nav pamata prasīt, lai šādos gadījumos būtu tiesas spriedums par uzturlīdzekļu piedziņu, no kā izpildes būtu konstatēta izvairīšanās.⁷⁷ Ir grūti apstrīdēt šo klauzulu, un tam arī nav nepieciešamības. Bet jautājums rodas saistībā ar to, vai lejupejšam patiešām ir pienākums uzturēt testatora laulāto? CL skaidri nosaka, ka bērnam ir pienākums uzturēt savus vecākus (zināmos gadījumos arī vecvecākus). Ko tieši likumdevējs bija domājis, iekļaujot likumā tādu formulējumu? Atstumtā lejupejšā māti vai tēvu? Vai tomēr, sarunvalodā runājot, uzturēt „pieprecēto vecāko”? Darba autore šaubās, ka likumdevējs

⁷⁷ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997, 61. lpp.

varēja paredzēt tiesisko regulējumu, kas būtu vērsts uz lejupejo uzturlīdzekļu došanu un noteikta labklājības līmeņa nodrošināšanu kādai svešai personai, kas viņam nav radnieks, toties ir laulātais vienam no viņa vecākiem. Ir novērojama atgriezeniskā saikne ar ģimenes tiesībām, kuru ietvaros var prasīt uzturlīdzekļu norošināšanu.

Nākamais atstumšanas pamats: lejupejo kavējis augšupējo taisīt testamentu. CL komentāros ir pausts viedoklis, ka kavēšana var izpausties kā draudi, spaidi vai novešana maldībā. Tajā pašā laikā šādas darbības var izpausties arī citādi, piemēram, testatora turējums izolācijā, apzināti neizpildīts solījums radīt apstākļus testamenta taisīšanai u. tml.⁷⁸ Tādējādi likumdevējs nenosaka, kas tieši bija domāts ar vārdu „kavējis” – vai nu tas nozīmē, ka mantinieks testatoru ieslēdzis mājās, lai tam nebūtu laika un iespējas iet pie notāra taisīt testamentu, aizsējis rokas aiz muguras, vai arī šeit ir domāta fiziska kavēšana vai kavēšana, kas izpaužas tajā, ka mantinieks stāsta nepatiesas ziņas par citiem radniekiem. Pēc autores domām vārds „kavēšana” ir parāk plašs un ar šo vārdu (šajā atstumšanas gadījumā) var apzīmēt ļoti daudz ko.

Nākamais atstumšanas pamats: mantojuma atstājējam dzīvam esot, bez viņa ziņas un piekrišanas lejupejo ar kādu personu ir noslēdzis līgumu par viņa nākamo mantojumu. Iespējamais mantinieks nav tiesīgs slēgt jebkādus darījumus saistībā mantojumu, ko viņš vēl nav ieguvis savā īpašumā. Kapēc tas varētu būt par atstumšanas pamatu? Pirmkārt, subjektīvais iemesls – lejupejo gaida, ka mantojuma atstājējs ātrāk nomirs, un tas ir ļauni. Otrkārt, lejupejo ir uzdevies par mantas īpašnieku un jau rīkojas ar to, nesagaidot mantojuma atstājēja nāvi. Līdz brīdim, kad atklājas mantojums, nav pieļaujama nekāda rīcība ar mantojuma atstājēja mantu arī tad, ja saistību izpilde paredzēta nākotnē. Kamēr mantojums nav atklāts, nav un nepastāv mantojuma tiesības. Šī punkta noteikumu pārkāpums ir mantojuma atstājēja īpašuma tiesību smags aizskārums neatkarīgi no paredzētās saistības satura.⁷⁹ No mantinieka puses šāda darbība būtu ļauna un nepateicīga attiecībā uz mantojuma atstājēju un, pastāvot reāli eksistējošiem un objektīviem iemesliem, šis atstumšanas pamats pēc autores domām ir pareizs no morāles un tikumības viedokļa.

Jāmin, ka salīdzinot Latvijas CL, Krievijas Federācijas CK un Šveices Civillikodeksu, ir redzamas atšķirības. Mūsu likumdevējs diezgan smalki regulē atstumšanas pamatus, atsevišķi izdalot noteikumus lejupejo, augšupējo un pat laulāta atstumšanai. Krievijā

⁷⁸ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997, 61. lpp.

⁷⁹ Turpat. 62. lpp.

likumdevējs pēc autores domām ir ļoti vieglprātīgi attiecies uz personas atstumšanu – testatoram tikai jānorāda, ko tieši viņš atstumj, īpaši nepaskaidrojot tā iemeslu.

Salīdzinājumā var apskatīt vēl Šveices Civilkodeksa 477. pantu, kurā ir minēti atstumšanas pamati, var redzēt, ka likumdevējs diezgan lakoniski izteicas attiecībā uz mantinieku atstumšanu. Pirmais pamats – ja mantinieks ir izdarījis nopietnu prettiesisko nodarījumu testatoram vai personai, kas ir tuva testatoram (acīmredzot, likumdevējs bija domājis asinsradnieks). Otrais pamats – nav izdarījis/nepienācīgi izdarījis viņam ar likumu (šajā gadījumā iet runa par ģimenes tiesībām) uzlikto pienākumu pret testatoru vai ģimeni.

Apkopojot nodaļu, darba autore nonāca pie vairākiem secinājumiem. Pirmais: Neatņemamās daļas tiesīgais tiesību ziņā nav atzīstams par „mantinieku” CL izpratnē, viņa celtā prasība nebūs mantojuma prasība, bet gan mantiska prasība par viņam pienākošās neatņemamās daļas izdošanu. Tātad sanāk, ka par mantinieku tāda persona nekļūst, viņa tikai iegūst ekonomiski novērtējamu daļu – daļa naudas izteiksmē. Mantojumu kā tādu persona neiegūst, līdz ar to CL nostiprinātais Mantojuma tiesību daļas ceturtais apakšnodaļas nosaukums „atstumšana no mantojuma” ir pretrunā ar atstumšanas būtību. Ņemot to visu vērā, darba autore gribētu ierosināt grozīt CL Mantojuma tiesību daļas ceturtais apakšnodaļas nosaukumu un izmainīt to uz „atstumšana no neatņemamās daļas”, kas pēc autores domām izklausītos daudz loģiskāk un nebūtu pretrunā ar CL ietvērto principu.

Otrais: Ikvienam ir jā rūpējas par sevi, saviem tuviniekiem un sabiedrības kopējo labumu, jo tā ir viena no pamatvērtībām, kas ir nostiprināta sabiedrībā. Kā vienu no atstumšanas pamatiem CL nosaka testatora atstāšanu bezpalīdzības stāvoklī. Izpētot CL, ir redzams, ka likumdevējs nav iekļāvis paskaidrojumu šim jēdzienam, kas, iestājoties konkrētam gadījumam, rada jautājumus, kā to būtu korekti definēt. Daļēju atbildi var rast citā tiesību nozarē – krimināltiesībās. Tomēr darba autore uzskata, ka, ja tomēr likumdevējs ir ietvēris šādu jēdzienu CL, ir nepieciešams izskaidrot tā būtību. Līdz ar to autore izsaka priekšlikumu grozīt CL un ievest tajā „bezpalīdzības stāvokļa” paskaidrojumu.

Trešais: Atstumjot personu tās netikumīgā dzīvesveida dēļ, testatoram ir sīki jāapraksta, kā, viņaprāt, netikumība izpaužas. Pretēja gadījumā, ja neatņemamās daļas tiesīgais cels prasību tiesā, izvērtēšana būs jāveic tiesai.

Ceturtais: Pēc autores domām būtu nepieciešams grozīt arī CL 428. panta piekto punktu attiecībā uz testatora laulāto. Visticamāk ar vārdu „laulātais” tika domāts lejupeņā tēvs vai māte. Autore uzskata, ka CL 428. panta piektais punkts nav korekti noformulēts,

jo tas rada maldinošu priekšstatu, ka neatņemamās daļas tiesīgajam ir pienākums uzturēt kādu svešu personu. Darba autore ierosina grozīt šo punktu un izteikt to šādā redakcijā: „nav izpildījis viņam ar likumu uzlikto pienākumu uzturēt testatoru vai viņa laulāto, kas lejupējam ir tēvs vai māte”.

3. SPECIĀLIE ATSTUMŠANAS PAMATI

Ar CL 428. pantā minētajiem pamatiem var atstumt jebkuru neatņemamās daļas tiesīgo. Tomēr, ja runa ir par mantojuma atstājēja augšupējiem vai laulāto, tad ir jāmin, ka likumdevējs ir parēdzējis īpašu tiesisko regulējumu, kas ir noteikts attiecīgi CL 429. un 431. pantā. Šie atstumšanas pamati tiek dēvēti par speciāliem pamatiem, jo tie izpaužas tikai attiecībā uz konkrētām personām.

3.1. Augšupējo atstumšanas pamats

Kā jau tika minēts, CL 428. pants atstumšanas ziņā ir universāls attiecībā uz visiem testatora neatņemamās daļas tiesīgajiem. Tomēr ir gadījumi, kad personai, kas jūt, ka pēc zināma laika aizies mūžībā, nav leļupējo, kas spētu mantot, toties paliks laulātais un vecāki, taču vecāki nebūs tiesīgi kļūt par mantiniekiem, ja mantojuma atstājējs atstums tos ar pamatojumu, kas ir minēts CL 429. pantā.

Leļupējie var atstumt savus augšupējos no viņu neatņemamās mantojuma daļas, bez 428. pantā norādītiem iemesliem, arī tajā gadījumā, ja vecāki nemaz nav gādājuši par testatora audzināšanu.⁸⁰ Citiem vārdiem – ir bijis augšupējo gādības trūkums par leļupējiem. Ir novērojama saikne ar ģimenes tiesībām, un šis pants sasaucas ar CL 177., 179. un 188. pantu. CL nepārprotami nosaka bērnu pienākumu nodrošināt savus vecākus, palīdzēt tiem, ja viņiem pašiem ir grūti tikt galā ar zināmām darbībām vai problēmām, līdzīgi CL liek arī vecākiem samērīgi ar viņu spējām un mantisko stāvokli uzturēt savus bērnus līdz brīdim, kad tie paši būs spējīgi sevi apgādāt. Nav nozīmes tam, vai vecāki ir vai nav oficiāli laulājušies un dzīvo kopā vai šķirti. Pats galvenais ir saikne „bērns un vecāks”, kas radusies bioloģiskās radniecības (dzimšanas) vai adopcijas rezultātā. CL 179. panta pirmajā daļā noteiktais vecāku pienākums uzturēt bērnu ir absolūts, beznosacījuma vecāku pienākums, vienīgi uztura prasības un saņemšanas apmērs saistīts ar vecāku mantas stāvokli.⁸¹

CL 428. pantā norādītie atstumšanas iemesli ir spēkā ne tikai tad, kad augšupējais atstumj leļupējo, bet arī tad, kad leļupējais atstumj augšupējo, taču ar atrunu, kas attiecas uz CL 428. panta piekto punktu. Šī punkta piemērošana nav saistīta ar to, vai kāds no vecākiem ir pieprasījis uzturlīdzekļus bērnam no otra vecāka tiesas kārtībā, vai arī to no abiem vecākiem būtu darījis bērna audzinātājs. Atstumšanai no mantojuma no neatņemamās daļas nav

⁸⁰ Civillikums: LR likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 2016. gada 26. novembrī].

⁸¹ Par tiesu praksi strīdu izskatīšanā par aizgādības (kopīgas, atsevišķas, ikdienas) un saskarsmes tiesībām un uzturlīdzekļiem bērniem. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas/> [aplūkots 2016. gada 28. novembrī].

pamatojuma arī tad, ja viens no vecākiem vai bērna audzinātājs ir atraidījis sniegto palīdzību.⁸² Pēc autores domām šī piebilde ir ļoti svarīga, jo bērns nevar zināt, vai viņa vecāki patiešām nav snieguši palīdzību audzināšanā, un dažreiz aiz dusmām vai pat nezināšanas dēļ bērns var atstumt savus vecākus no mantojuma, nemaz nenojaušot, ka viņu palīdzība kādreiz tikusi noraidīta. Analizējot šo pantu, var redzēt, ka viens no svarīgākajiem pantu veidojošiem elementiem ir vecāka gribas izpaudums sniegt palīdzību bērnam (vai pretēji – gribas neesamība).

Analizējot CL 429. pantu, darba autore pievērsīsies vārdam „audzināšana” un vārdu savienojumam „nemaz nav”, jo tieši uz tiem pantā ir likts vislielākais uzsvars.

Kas ir bērna audzināšana un kā tā izpaužas? Vissvārīgākā vecāku personiskā tiesība ir bērnu audzināšanas tiesība. Vecākiem ir jāaudzina savi bērni, jā rūpējas par viņu fizisko attīstību, izglītošanu un garīgo attīstību, tikumisko audzināšanu. Vecāku rīcībai ir jāatbilst sabiedriskās audzināšanas principiem.⁸³

Vai pie audzināšanās var pieskaitīt vecāka pastāvīgo uzturlīdzekļu nodrošinājumu? Šo jautājumu ir vērts apspriest. Var iedomāties situāciju, kurā tēvs nedzīvo kopā ar bērna māti un attiecīgi arī ar pašu bērnu, taču viņš regulāri bērnu apciemo, sagaida viņu no skolas, viņi kopā apmeklē visdažādās izrādes, koncertus, iet uz kafejnīcām. Tomēr pastāv kāda nianse – tēvs nedod bērna mātei uzturlīdzekļus, lai tā varētu uzturēt nepilngadīgo. Diametrāli pretēja situācija – bērna tēvs katru mēnesi pārskaita nepilngadīgā mātei naudu bērna uzturēšanai, lai tādā veidā nodrošinātu viņa izglītību, garīgo attīstību utt., taču ar bērnu nekontaktējas, jo viņam nav laika un vēlmes. Līdz ar to rodas jautājums, vai pats fakts, ka tēvs sniedz bērnam materiālo palīdzību, var tikt atzīts par audzināšanu pēc sabiedrībā nostiprinātiem principiem?

Kas ir uzturlīdzekļi? Tie ir bērna uzturēšanas izdevumi, kurus nodrošināt ir katra vecāka pienākums neatkarīgi no viņa mantiskā stāvokļa. Cits jautājums – līdz kuram brīdim ir jānodrošina uzturlīdzekļi bērnam. Atbildi uz šo jautājumu sniedza Latvijas Republikas Augstākās tiesas (turpmāk AT) Civillietu departamenta 2015. gada 7. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-1478/2015, kurā tika spriests par CL 179. pantā ietvertu: „kad bērns pats var sevi apgādāt”. Civillikuma 179. pants interpretējams tā, ka bērns, kurš mācās vidējās vai augstākās mācību iestādes dienās nodaļā un nav vecāks par 24 gadiem, ir uzskatāms par nespējīgu sevi apgādāt, līdz ar to vecākiem ir pienākums bērnu uzturēt. Turpretī, ja bērns ir vecāks par 24

⁸² Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997, 62. lpp.

⁸³ Vēbers J. Latvijas PSR ģimenes tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1984, 92. lpp.

gadiem un turpina mācīties, tad pieņemams, ka bērns spēj sevi apgādāt un vecākiem vairs nav pienākuma bērnu uzturēt.⁸⁴

Līdz ar to ir uzskatāms, ka vecāku uzturlīdzekļu sniegšanas pienākums nebeidzas ar dienu, kad bērns kļūst pilngadīgs, t. i. sasniedz 18 gadu vecumu un teorētiski pats ir tiesīgs un spējīgs pelnīt naudu, bet gan šis vecāku pienākums turpinās, līdz bērns pats spēj sevi apgādāt.

Latvijas Republikas AT Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 26. novembra spriedumā lietā Nr. SKC – 440/2008 ir nospriests, ka uzturlīdzekļu došanas pienākums ietver ne vien bērna nodrošināšanu ar ēdienu, apģērbu, mājokli un veselības aprūpi, bet arī vecāku pienākumu izglītēt un audzināt bērnu,⁸⁵ kas nav mazsvarīgāks par bērna fizisko vajadzību nodrošināšanu. No sprieduma var secināt, ka CL ar uzturlīdzekļiem nav domāts tikai ēdiena došana bērnam, bet jēdziens „uzturlīdzekļi” ietver kopumā visa veida materiāla nodrošinājuma sniegšanu bērnam, un uzturlīdzekļu došana nevar izpausties vien kā naudas došana bērnam (vai bērna mātei/tēvam/personai, kas rūpējas par bērnu), jo būtisks ir arī audzināšanas moments un tuva emocionālā saikne.

Savukārt ar Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumu lietā Nr. SKA-359/2013, kur tika spriests par aprūpes tiesību atņemšanu, tika nospriests, ka izglītošana un audzināšana īstenojama tā, lai bērns pilnvērtīgi attīstītos un turpmāk būtu gatavs patstāvīgai dzīvei sabiedrībā. Apstākļi, ka vecāki rūpējas par bērna labklājību, kā arī ka vecākam ar bērnu ir tuvas emocionālas attiecības, pats par sevi nenozīmē, ka tādējādi bērna aprūpes pienākums ir izpildīts pilnībā. Vecāku ziņā ir viņu ieskatā piemērotākais sava bērna aprūpes modelis.⁸⁶

Bērna aprūpe nozīmē viņa uzturēšanu, t. i., ēdiena, apģērba, mājokļa un veselības aprūpes nodrošināšanu, bērna kopšanu un viņa izglītošanu un audzināšanu (garīgās un fiziskās attīstības nodrošināšanu, pēc iespējas ievērojot viņa individualitāti, spējas un intereses un sagatavojot bērnu sabiedriski derīgam darbam).⁸⁷ Analizējot otro situāciju, var novērot, ka tēvs uz pastāvīgā pamata sniedzis materiālo palīdzību bērnam, līdz ar to var secināt, ka viņam nav vienaldzīgs bērna liktenis. Bet problēma ir tajā, ka šajās bērna-vecāku attiecībās nav tuvas emocionālās saiknes, kas ir tik svarīga bērnam kā indivīda tāpšanas periodā. Vai to var saukt par pilnvērtīgu audzināšanu?

⁸⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 7. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-1478/2015. Pieejams: at.gov.lv/files/files/skc-1478-2015.doc [aplūkots 2016. gada 3. decembrī].

⁸⁵ Latvijas Republikas AT Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 26. novembra spriedums lietā Nr. SKC – 440/2008. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2008/ [aplūkots 2016. gada 26. novembrī].

⁸⁶ Latvijas Republikas AT Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā nr. SKA-359/2013. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba/2013-hronologiska-seciba/> [aplūkots 2016. gada 26. novembrī].

⁸⁷ Civillikums: LR likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=90222> [aplūkots 2016. gada 26. novembrī].

Atgriežoties pie atstumšanas no mantojuma, ja vecāks nemaz nav gādājis par bērna audzināšanu. Darba autore uzskata, ka uzturlīdzekļu došana un audzināšana nav viens un tas pats. Tomēr nav apšaubāms, ka audzināšanas process nevar notikt pats par sevi un nolūkā īstenot bērna normālo attīstību ir svarīgi, lai būtu iespēja to finansiāli nodrošināt. Autore uzskata, ka pats fakts, ka tēvs, kurš nemaz nav pavadījis laiku ar nepilngadīgo bērnu, tādējādi, iespējams, radot viņam sāpes psihoemocionālā līmenī, un nav tieši piedalījies bērna audzināšanā, neatceļ faktu, ka tēvs ir pastāvīgi sniedzis bērna mātei finansiālo palīdzību, kas liecina par to, ka tēvs tomēr nebija vienaldzīgs par bērna likteni, un līdz ar to tas nevar būt par tiešu pamatu atstumšanai no mantojuma. Protams, ārkārtīgi svarīga ir arī emocionālā saikne starp bērnu un vecāku (piemēram, bērna un tēva sarunas pa telefonu), taču tas nevar būt par vienu no vadošiem pamatiem, lai atstumtu vienu no augšupējiem no mantojuma.

Taču ir kāds cits jautājums, kurš ir parādījies šobrīd un kas noteikti nevarēja parādīties 1937. gadā. Var iedomāties situāciju, kurā vecāks neko nav darījis bērna labā, jo viņš pat nezina, ka bērns eksistē, un tikai zina, ka pastāv Uzturlīdzekļu garantiju fonds, kurā viņš ierakstīts kā parādnieks, valsts viņa vietā maksā uzturlīdzekļus, un pats tēvs nekad šo bērnu nav redzējis. Vai šajā gadījumā ir pamats piemērot CL 429. pantu? Jāmin, ka viennozīmīgas atbildes uz šo jautājumu vēl nav. Tanī brīdī, kad parādniekam parādīsies kaut kāda manta, Uzturlīdzekļu garantiju fonds to atsavinās un atgūs līdzekļus, ko valsts bērnam ir maksājusi. Teoretiski sanāk, ka uzturlīdzekļu maksājumi ir aizturēti uz laiku un ka parādnieks ar laiku būs atlīdzinājis valstij visus uzturlīdzekļus. No vienas puses, varētu teikt, ka tas ir tulkojams par labu vecākam, no otras puses, šajā pantā parādās vārdu savienojums „nemaz nav gādājis”. Tēvs nopērk sev nekustamo īpašumu (dzīvokli), valsts to atsavina (pārdod izolē), iegūst līdzekļus un nosedz tēva uzturlīdzekļu parādu. Tikpat labi viņš to varēja izdarīt pats, bet viņš to nebija darījis.

Nākamais, kam darba autore pievērsīsies, ir vārdu savienojums „nemaz nav gādājuši par testatora audzināšanu”. Ko nozīmē „nemaz nav”? Pirmais, kas autorei nāk prātā, izlasot pantu, ir „vispār nav”. Pants ir konstruēts tā, ka nav iespējams viennozīmīgi saprast, ko tieši bija domājis likumdevējs, iekļaujot šādu formulējumu CL. Tas ir pretrunīgs un rada maldinošu priekšstatu. CL komentāros autors Z. Gencs un R. Krauze to ir iztulkojuši, apgalvojot, ka norāde CL 429. pantā, ka uzturlīdzekļi nav doti „nemaz”, tulkojama tā, ka uzturlīdzekļi nav doti ilgstoši. Ja uzturlīdzekļi doti, kaut arī nepietiekoši, nelielos apmēros, tad nav pamata atstumšanai no mantojuma neatņemamās daļas.⁸⁸

⁸⁸ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997, 62. lpp.

Darba autore tam piekrīt tikai daļēji. Audzināšana tiek pielīdzināta uzturlīdzekļu došanai, kas pēc autores domām nav viens un tas pats, un tas jau tika minēts iepriekš. Problēma slēpjas tajā, ka nav īsti saprotams, kas ir šie nelieli apmēri un cik regulāri tie tika sniegti. Ja vecāks reizi gadā tomēr atceras, ka viņam ir ārļaulībā dzimis bērns un nosūta viņam pa pastu grāmatu un konfekšu kasti, vai to var pieskaitīt pie uzturlīdzekļu (kaut arī nelielos apmēros) došanas? Pēc darba autores domām tas tā nav, un, kamēr likumdevējs nav paredzējis precīzāku tiesisko regulējumu, šādu jautājumu risināšana paliks tiesas kompetencē.

„Audzināšana” ir plašs jēdziens, un tas nevar izpausties tikai kā uzturlīdzekļu došana. Tomēr galvenais šajā pantā ir vārdu savienojums „nemaz nav”, kurš pēc autores domām nav īsti korekts. Darba autore vēlētos ierosināt grozīt CL 429. pantu un aizstāt vārdu savienojumu „nemaz nav” ar citu, daudz piemērotāku, vārdu savienojumu „vispār nav”. Šajā gadījumā tas būs saprotams, un būs daudz vieglāk interpretēt pantu, proti, ka augšupējais vispār nav sniedzis palīdzību bērna audzināšanai un apgādāšanai, līdz ar to kā sekas šādai bezatbildīgai vecāka rīcībai būs tā atstumšana no mantojuma.

Analizējot CL 429. pantu, šo speciālo pamatu, autore ir nonākusi pie šāda secinājuma – šis pamats rada daudz jautājumu, pirmkārt, vārdu savienojums „nemaz nav”, otrkārt, kas ir audzināšana, treškārt, kā visā šajā tiek iesaistīts Uzturlīdzekļu garantiju fonds, kas ir parādījis salīdzinoši nesen.

Apkopojot šo apakšodaļu, autore nonāca pie secinājuma, ka vārds „audzināšana” un „uzturlīdzekļi” nav viens un tas pats – tie nevar pastāvēt viens bez otra, bet jēdziens „audzināšana” ir daudz plašāks un to būtu grūti realizēt bez uzturlīdzekļu došanas. Kā arī par būtisku darba autore uzskata vārdu savienojuma „nemaz nav” grozīšanu. Tāpēc, lai novērstu iespējamās pretrunas turpmāk, CL modernizācijas ietvaros veicot grozījumus Mantojuma tiesību daļā, būtu nepieciešams CL 429. pantā esošo vārdkopu „nemaz nav” mainīt uz kādu citu daudz veiksmīgāku vārdu savienojumu, lai praksē nerastos strīdīgas situācijas attiecībā uz panta interpretāciju.

3.2. Laulāto atstumšanas pamati

Testators var atstumt no mantojuma arī savu laulāto. Laulātā atstumšanas gadījumi regulēti CL 431. pantā, kurā atkal var redzēt atsauci uz universālo CL 428. pantu – atstumšanas iemesli ir tādi paši kā gadījumā, kad augšupējie atstumj lejupējos. Atsauce uz šo pantu, kad no mantojuma tiek atstumts neatņemamās daļas laulātais, piemērojama, izslēdzot

no šī panta pirmā un piektā punkta norādi uz laulāto.⁸⁹ Turklāt ir noteikti arī citi iemesli atstumšanai, kas dod tiesību laulātajam prasīt laulības šķiršanu, piemēram, laulības pārkāpšana, otrs laulātais apdraudējis testatora dzīvību vai veselību, sitis vai spīdzinājis viņu vai trīs gadus ilgstoša nepārtraukta laulāto šķirta dzīve. Nekas cits nevar būt par pamatu tam, lai laulātais nesaņemtu savu neatņemamo daļu.

Ļoti reti, tomēr ir tādas situācijas, kurās, piemēram, mantinieki ir spiesti dalīties mantojumā ar pārdzīvojušo laulāto, ar kuru mirušais nav dzīvojis kopā vairākus gadus, un visi ir aizmirsuši par šā laulāta esamību. Tomēr likumiskās mantošanas kārtībā tas nav iemesls, lai mantotu. Ja mantojuma atstājējs gribēja atstumt šo laulāto, viņam to vajadzēja izdarīt, jo, ja laulība nav šķirta, laulātajām ir tiesības mantot, un nekas cits, izņemot testatora gribu, nevar būt par iemeslu, lai pārdzīvojušais laulātais nesaņemtu vismaz šo savu neatņemamo daļu. Laulība, faktiski neesot laulībā, neizbeidzas pati no sevis – laulībai ir jābūt šķirtai ar spriedumu vai (notāra) apliecību vai ir jābūt atzītai par spēkā neesošu.

Pēc darba autores domām likumdevējs ir noteicis ļoti bargus nosacījumus laulatā atstumšanai no mantojuma. Vai patiešām ir nepieciešams likumā ievietot tik smalku regulējumu un ierobežot laulātā tiesības uz mantojumu? Varbūt tomēr pietiktu ar universāliem atstumšanas pamatiem, kādi minēti CL 428. pantā?

Laulības pārkāpšana. Skatoties no morāles un tikumības viedokļa, tas varētu būt par pamatu atstumšanai – viens laulātais tik ļoti ir nodarījis pāri otram, ka otrs to nevar piedot. Darba autore uzskata, ka šis pamats sasaucas ar CL 428. panta ceturtajā punktā minēto – dzīvojis netikumīgi. Laulības pārkāpšana pati par sevi kā fakts ir netikumīga rīcība, nodevība un grēks. Tomēr tas ir tikai autores uzskats un ir iespējams, ka pārējiem ir cits viedoklis.

Laulātais apdraudējis otra laulātā dzīvību, veselību, sitis vai spīdzinājis viņu. Acīmredzama analogija ar CL 428. panta pirmo punktu, taču atšķirība ir tajā, ka otrajā gadījumā ir nepieciešams spēkā stājies notiesājošs tiesas spriedums krimināllietā.

Kā arī trešais CL 431. panta punkts – laulība ir izirusi un laulātie vairāk nekā trīs gadus dzīvo šķirti. Pēc autores domām, ja laulātos vairs nekas nesaista kopā, tajā skaitā emocionāli, tad, lai nākotnē nerastos jautājumi saistībā ar laulāta atstumšanu, vispirms būtu pareizāk šķirt laulību vai atzīt to par spēkā neesošu, jo tad laulība tiktu uzskatīta par izbeigtu un līdz ar to vairs nebūtu nepieciešamības pēc laulāta atstumšanas no mantojuma. Tas ne vienmēr būtu risinājums, jo dažreiz laulības šķiršana tiesā var ilgt vairākus mēnešus, bet testators, kas jūt, ka drīz aizies mūžībā, var vienkārši nenodzīvot līdz brīdim, kad laulība tiktu šķirta oficiāli.

⁸⁹ Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997, 63. lpp.

Saskaņā ar Latvijas tiesisko regulējumu laulātais nezaudē tiesības uz neatņemamo daļu, pat ja otrs vēršas tiesā ar pieteikumu šķirt laulību, kā tas ir, piemēram, Vācijā.

Veicot pētījumu, autore ir secinājusi, ka ne Krievijā, nedz arī Šveicē speciāli netiek izdalīti laulāto atstumšanas pamati. Latvijā laulāta atstumšanas institūts ir definēts daudz plašāk nekā citās valstīs.

Apkopojot šo apakšnodaļu, autore ir nonākusi pie secinājuma, ka nav nepieciešams tik ļoti ierobežot laulātā tiesības uz mantojumu un nav nepieciešamības pēc tik smalka regulējuma attiecībā uz laulātā atstumšanu. Autore gribētu ierosināt grozīt CL un izslēgt no 431. panta tieši pirmo un otro punktu, jo pēc būtības visu, kas ir minēts šajos punktos, ir iespējams atrast arī CL universālajā 428. pantā, protams, atkarībā no tajā minēto pamatu interpretācijas. CL 431. panta pirmo punktu var saredzēt CL 428. panta ceturtajā punktā, CL 431. panta otro punktu var saredzēt CL 428. panta pirmajā punktā, lai gan tikai daļēji, jo CL 428. pantā uzsvērta nepieciešamība notiesājoša tiesas sprieduma krimināllietā, kas ir stājies spēkā, un šeit darba autore piedāvātu vienkārši papildināt šo punktu un izteikt to jaunā redakcijā, papildinot ar šo pašu pirmo punktu no CL 431. panta.

Autore uzsata, ka attiecība uz laulāta atstumšanu no mantojuma varētu aprobežoties tikai ar vienu punktu, proti, ar CL 431. panta trešo punktu – ja laulība ir izirusi un laulātie vairāk nekā trīs gadus dzīvo šķirti.

Kopsavilkums

1. Neatņemamās daļas tiesīgais nav mantinieks. Ņemot vērā šo jau sen pierādīto faktu, darba autore izvirza priekšlikumu, ka būtu lietderīgi grozīt CL Mantojuma tiesību daļas ceturrtās apakšnodaļas nosaukumu un aizstāt esošo formulējumu „atstumšana no mantojuma” ar „atstumšana no neatņemamās daļas”, lai praksē gan tiesā, gan pie notāriem nerastos strīdīgi jautājumi attiecībā uz jēdziena interpretāciju. Lai nebūtu pretrunu ar CL 427. panta pirmo daļu, kas attiecināms uz likumisko mantošanu, nevis tikai uz neatņemamās daļas tiesīgajiem, autore arī gribētu ierosināt grozīt šī panta daļu, papildinot to ar tekstu: „ka minētais nav attiecināms uz neatņemamās daļas tiesīgajiem”.
2. CL 428. pantā ietvertais „bezpalīdzības stāvoklis” nav nekur likumā definēts, līdz ar to rodas neskaidrības. Autore gribētu ierosināt grozīt CL un ieviest tajā šī jēdziena definējumu, lai būtu izskaidrota šī institūta būtība, nevis tiktu meklētas atbildes tiesu praksē un citos avotos. Autore piedāvātu definēt jēdzienu „bezpalīdzības stāvoklis” šādā veidā: „Ar bezpalīdzības stāvokli jāsaprot tāds personas stāvoklis, kas liedz tai iespēju saprast ar viņu izdarīto darbību raksturu un nozīmi, kas nav spējīga sevi aizsargāt, tajā laikā, kad, citai personai to redzot, pastāvējusi reāla iespēja tai palīdzēt, bet viņa to nav darījusi jebkādu iemeslu dēļ”.
3. Nevienam nav pienākuma uzturēt svešu personu, ja vien persona nav pielīgusi sev šādu pienākumu. CL 428. panta piektā daļa rada maldinošu priekšstatu, ka neatņemamās daļas tiesīgajam ir pienākums uzturēt testatora laulāto, kas var būt gan leļupējā māte vai tēvs, un tikai, to tulkojot gramatiski, var secināt, ka šis pienākums izpaužas tikai uz asinsradiniekiem. Līdz ar to autore izvirza priekšlikumu grozīt minētā panta piekto daļu un izteikt to šādā redakcijā: „nav izpildījis viņam ar likumu uzlikto pienākumu uzturēt testatoru vai viņa laulāto, kas leļupējam ir tēvs vai māte”.
4. CL modernizācijas ietvaros veicot grozījumus Mantojuma tiesību daļā, būtu nepieciešams CL 429. pantā esošo vārdkopu „nemaz nav” mainīt uz kādu citu, daudz veismīgāku, vārdu savienojumu, piemēram, uz „pavisam nav”, lai praksē nerastos strīdīgas situācijas attiecībā uz panta interpretāciju.
5. Nav nepieciešams tik sīki un detalizēti reglamentēt laulātā atstumšanas institūtu – divi pamati jau ir nostiprināti universālajā, t.i., CL 428. pantā. Autore piedāvātu papildināt CL 428. panta pirmo punktu un izteikt to šādā redakcijā „izdarījis noziedzīgu nodarījumu pret testatora, viņa laulātā vai viņa augšupējā dzīvību, veselību, brīvību vai godu; vai laulātais ir apdraudējis otra laulātā dzīvību, veselību, sītis vai spīdzinājis

viņu”. Autore gribētu ierosināt grozīt CL 431. pantu un izslēgt pirmo un otru punktu. Attiecībā uz laulātā atstumšanu no mantojuma varētu aprobežoties tikai ar vienu punktu, proti, ar CL 431. panta trešo punktu – ja laulība ir izirusi un laulātie vairāk nekā trīs gadus dzīvo šķirti.

6. Neskatoties uz to, ka neatņemamās daļas tiesīgo institūts ir paredzēts Latvijas, Vācijas, Šveices un Krievijas tiesību avotos, ir redzams, ka būtiski atšķiras to izpausme. Ja Eiropas valstu tiesiskais regulējums vairāk ir vērsts uz to, lai pasargātu mantojuma atstājēja ģimenes locekļu mantiskās intereses, tad Krievijas CK paredz materiālu nodrošināšanu tam personu lokam, kas veselības stāvokļa vai sava vecuma dēļ nav spējīgi paši sevi uzturēt.

Izmantotā literatūra un avoti

Literatūra

1. Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.
2. Damane L., Zīle K. Mantojuma tiesību problēmjaudājumu aktualizācija. Jurista Vārds 2009. 13. janvāris, Nr. 2 (245).
3. Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
4. Gencs Z. Mantojumu kārtošana. Rīga: Mans Īpašums, 1996.
5. Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977.
6. Kalna S. Ģimenes un mantojuma tiesības: tālmācības studiju kurss. Rīga: SIA „Biznesa vadības koledža”, 2009.
7. Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības. 382.-840. p. Rīga: Mans īpašums, 1997.
8. Krauze R. Mantojuma tiesības. 2. Papildinātais izdevums. Rīga: KIF „Biznesa komplekss”, 1997.
9. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
10. Krūmiņa I. Vai neatraidāmais mantinieks ir mantinieks. Jurista Vārds 2008. 1. aprīlis, Nr. 13.
11. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs. 2014.
12. Vēbers J. Latvijas PSR ģimenes tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1984.
13. Zīle K. Neatņemamās daļas tiesīgā jēdziens, tiesību un pienākumu saturs Civillikumā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2014.
14. Гегель Г.Г.Ф. Философия права. Москва: Мысль, 1990.
15. Гущина К.О. Наследственное право. Москва: ЭКСМО, 2007.
16. Новицкий И.Б. Римское право. Москва: ТЕИС, 2002.
17. Хамицаева Ю.А. Наследственное право. Конспект лекций. Москва: Высшее образование, 2008.

Noramatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme, publicēts Latvijas Vēstnesī 01.07.1993. (stājas spēkā 07.11.1922), Nr. 43.

2. Civillikums: LR likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=90222>
3. Krimināllikums: LR likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966>
4. Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm>
5. Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. Pieejams <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/escpakc.htm>
6. Swiss Civil Code. Pieejams: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html>
7. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html>
8. Гражданский кодекс Российской Федерации. Pieejams: http://base.garant.ru/10164072/64/#block_3063
9. Конституция Российской Федерации. Права и свободы человека и гражданина. Pieejams: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm>

Tiesu prakse

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 7. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-1478/2015. Pieejams: at.gov.lv/files/files/skc-1478-2015.doc
2. Latvijas Republikas AT Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 26. novembra spriedums lietā Nr. SKC – 440/2008. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2008/
3. Rīgas apgabaltiesas Civillietu kolēģijas 2011. gada 30. marta spriedums lietā Nr. C32140708. SKC-1401. Nav publicēts.
4. Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām pēc Krimināllikuma 116.-118.panta. Pieejams: <http://www.at.gov.lv>
5. Par tiesu praksi strīdu izskatīšanā par aizgādības (kopīgas, atsevišķas, ikdienas) un saskarsmes tiesībām un uzturlīdzekļiem bērniem. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas/>
6. Latvijas Republikas AT Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā nr. SKA-359/2013. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba/2013-hronologiska-seciba/>

Interneta resursi

1. Лисицын Д.А. Основания и порядок отстранения от наследства. Pieejams:
<http://cyberleninka.ru/article/n/osnovaniya-i-poryadok-otstraneniya-ot-nasledovaniya>

Sagatavošanas materiāli

1. Grozījumi Civillikumā - LP teksts. Pieejams:
<http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/6B344BFA6FFFD050C2257A92002B83D1?OpenDocument>

Dokumentārā lapa

Bakalaura darbs „Neatņemamās daļas tiesīgā atstumšana no mantojuma” ir izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedrā.

Ar šo apliecinu, ka darbs veikts patstāvīgi, tajā ir izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Bakalaura darba autore: Jekaterina Trofimova, personiskais paraksts: _____

Rekomendēju/nerekomendēju darbu aizstāvēšanai:

Darba vadītājs: Mg.iur., Kristīne Zīle _____

Darba recenzents: _____

Darbs iesniegts Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu Katedrā
12.12.2016.

Dekānes pilnvarotās personas atzīme par bakalaura darba iesniegšanu:
metodiķe _____

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē:

• datums: _____

• protokola numurs: _____

Darba vērtējums: _____

